

چارچوب حقوقی سازمان جهانی تجارت از منظر تئوری بازی در حقوق بین‌الملل

حجت خدایی فام *

علیرضا آرش پور **

شناسه دیجیتال اسناد (DOI): 10.22066/CILAMAG.2018.31890

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۶/۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۵

چکیده

تئوری بازی در حقوق بین‌الملل، یکی از دیدگاه‌های نو و بدیع در زمینه فلسفه حقوق بین‌الملل است. تفاوت این دیدگاه در آن است که به جای نظریه‌پردازی صرف، به دنبال شرح منطقی و عملی قواعد و ساختارهای حقوقی بین‌المللی است. در این دیدگاه برای استدلال علمی و بیان چارچوب‌های نظری از قواعد تئوری بازی استفاده می‌شود. تئوری بازی اولین بار در سال ۱۹۴۴ از طرف ریاضی‌دان جان ون نیومن و با همراهی اقتصاددانی به نام اسکار مورگن‌اشترن در زمینه مسائل اقتصادی مطرح شد. ولی از آن زمان تا کنون به تدریج وارد عرصه‌های علمی دیگر، از جمله روابط بین‌الملل، جامعه‌شناسی و سایر رشته‌های علمی نیز شده است. در سال‌های اخیر و برای اولین بار در حقوق بین‌الملل، دو اندیشمند بزرگ، جک گلد اسمیت و اریک پاسنر با استفاده از این تئوری، چگونگی تشکیل و علت رعایت عرف‌های بین‌المللی را توضیح داده‌اند. این امر به عنوان رهیافت جدید، توجه محققین حقوق بین‌الملل را کاملاً به خود جلب کرده است. این مقاله به دنبال توضیح ساختار حقوقی سازمان جهانی تجارت از منظر این تئوری است. نویسندگان بر این باورند که یافته‌هایشان به درک بهتر ساختار حقوقی این سازمان خواهد انجامید. به این منظور، ابتدا قواعد مورد نیاز تئوری بازی معرفی و مختصراً توضیح داده می‌شود و بعد از آن از منظر مطالب اشاره‌شده، موارد و موافقت‌نامه‌هایی از مجموعه کل سازمان جهانی تجارت، بررسی، و منطقی اثبات می‌شود که در حالت کلی قابل تسری به تمام ساختار حقوقی این سازمان است.

* دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد hojjat.khodaeyfam@gmail.com

** نویسنده مسئول، استادیار گروه حقوق دانشگاه اصفهان a.arashpour@ase.ui.ac.ir

واژگان کلیدی

تئوری بازی در حقوق بین‌الملل، آزادسازی تجارت، تقلب در بازی آزادسازی تجارت، قالب رفتاری آزادسازی تجارت، ساختار حقوقی سازمان جهانی تجارت

مقدمه

امروزه برای دولت‌ها اقتصاد و در کنار آن تجارت بین‌الملل، نهایت اهمیت را دارد. به یقین می‌توان گفت در حال حاضر، جایگاه و شأن دولت‌ها در مناسبات بین‌المللی نه بر اساس توان نظامی یا سیاسی صرف، بلکه بر پایه قدرت و نفوذ اقتصادی آن‌ها ارزیابی و تعیین می‌شود. این مسئله به حدی واقعی و ملموس است که می‌توان روابط تجاری دولت‌ها را به جنگی تمام‌عیار تشبیه کرد و علت بسیاری از رفتارها و کنش‌های دولت‌ها را در نیت پنهان تجاری و اقتصادی آن‌ها دانست.

رقابت بر سر بازارهای بین‌المللی و تلاش برای کسب سود بیشتر از تجارت بین‌الملل، نمود کامل منفعت‌طلبی دولت‌ها در روابط خود با یکدیگر است. در این بین، نکته حایز اهمیت آن است که چنانچه این رفتار خودخواهانه دولت‌ها مسیر صحیح خود را پیدا نکند، اقتصاد جهانی در کوچه بن‌بستی گرفتار می‌شود که به نفع هیچ‌کدام از بازیگران آن نخواهد بود. این مطلب، نقطه آغازین برای پاسخ به این پرسش است که چرا دولت‌ها به دنبال آزادسازی تجارت هستند؟ اما مهم‌تر از آن این است که چگونه ممکن است در این فرآیند، منافع متعارض، متقابل و توأم با رقابت دولت‌ها را به نحوی سامان داد که هرگونه معامله یا چیزی که از آن با عنوان بازی یاد خواهد شد، تبدیل به معامله و بازی برد برد شود؟ در این ارتباط، مطلب امیدوارکننده آن است که دولت‌ها از چارچوبی که در قالب آن بتوانند مذاکرات تجاری را انجام داده و آن را اجرایی کنند سود می‌برند.

برخی بر این نظرند که «چارچوب آزادسازی تجارت، همانند امواج رادیویی که ایجاد ارتباط را تسهیل می‌کنند، شبیه زبان یا مجموعه‌ای از استانداردها خواهد بود».^۱ به بیان دیگر، می‌توان گفت هرگونه سازمانی برای تجارت جهانی، سازوکاری برای هماهنگی سیاست‌های تجاری و توافق بر سر کدهای رفتاری تجارت خواهد بود.^۲ اگرچه اسناد مطوّل و رویه‌های بی‌شمار سازمان جهانی تجارت باعث می‌شود که امروز بتوان از حقوقی بغرنج و پیچیده تحت عنوان حقوق

1. Jack L. Goldsmith and Eric A. Posner, *The Limits of International Law*, Oxford University Press, 2005, p. 144.

2. Bernard M. Hoekman and Petros C. Mavroidis, *The World Trade Organization, Law, Economics and Politics*, Routledge, First Published, 2007, p. 15.

سازمان جهانی تجارت یاد کرد، باید توجه داشت که این سازمان، هدفی غیر از آنچه اشاره شد دنبال نمی‌کند. به این جهت اگر زاویه دید، مناسب باشد، ساختار حقوقی این سازمان بسیار ساده و قابل درک خواهد بود. تئوری بازی^۳ در حقوق بین‌الملل، ابزاری است که این زاویه دید را فراهم می‌کند.

برای پرداختن به پیش‌زمینه‌های چنین مطالعه‌ای باید اشاره کرد که نظریه‌پردازان تئوری بازی در حقوق بین‌الملل، در مباحث خود معمولاً به حقوق سازمان جهانی تجارت نیز پرداخته‌اند. ولی تمرکز اصلی آن‌ها در چنین مباحثی محدود به تأثیر اسناد این سازمان (به‌عنوان معاهده یا توافق) بر رفتار دولت‌ها بوده است.^۴ این مقاله از این مطالب فراتر رفته و به دنبال بررسی ساختار و چارچوب حقوقی خود این سازمان از منظر این تئوری است. از نظر نگارندگان، تئوری بازی با سلاست کامل و به‌زیبایی از عهده توضیح ساختار حقوقی سازمان جهانی تجارت نیز برمی‌آید. با توجه به اینکه مخاطب این مطالب، نوعاً کسانی هستند که مهارت و آشنایی لازم در این تئوری را ندارند، در مسیر نیل به هدف پیش رو تا حد ممکن از زبان ریاضی و پیچیدگی‌های سردرگم‌کننده تئوری بازی استفاده نخواهد شد.

فرضیه اصلی این است که دولت‌ها هم‌زمان از آزادسازی تجارت و حمایت‌گرایی سود می‌برند. اگر تمام دولت‌ها هم‌زمان اقدام به حمایت‌گرایی نمایند، این به ضرر تمام بازیگران تجاری بین‌المللی خواهد بود. باوجود این، اگر در مقابل دولتی که اقدام به آزادسازی می‌کند، دولتی بتواند دست به حمایت‌گرایی زده یا امکان دسترسی به بازارهای خود را محدود کند، سود بسیار زیادتری به دست خواهد آورد که حاصل تضرر دولت‌های مقابل است. از نظر تئوری بازی در حقوق بین‌الملل، دولت‌ها بازیگران عاقلی هستند که در رفتارهای بین‌المللی خود با اجتناب از ضرر، به دنبال به‌حداکثر رساندن سود خود هستند.^۵ این مطلب در آزادسازی بین‌المللی تجارت نیز صادق است.

تئوری بازی قادر است کل فرآیند آزادسازی تجارت را با پیش‌فرض منفعت‌طلبی دولت‌ها، در قالب مدل‌های بازی توضیح دهد. توضیح این تئوری نشان می‌دهد که همه ساختار حقوقی سازمان جهانی تجارت، صرفاً برای چارچوب‌بندی بازی کسب سود و جلوگیری از تقلب بازیگران آن طراحی شده است. به این منظور، ابتدا تئوری بازی معرفی و سودآور بودن آزادسازی تجارت، مطرح خواهد شد. سپس قالب رفتاری آزادسازی تجارت با مدل‌های بازی، و مطالب اشاره‌شده به

3. Game Theory

4. See: Hector Correa, "Game Theory as Instrument for the Analysis of International Relation", *The Ritsumeikan Journal of International Studies*, 14-2, October 2001; Goldsmith and Posner, *op. cit.*

5. Goldsmith and Posner, *op. cit.*, p. 4.

سازمان جهانی تجارت و اسناد و موافقت‌نامه‌ها و مواردی چند از آن، توضیح داده خواهد شد. اگرچه به علت رعایت اختصار، همه موافقت‌نامه‌ها، اسناد و اصول این سازمان مطالعه نخواهد شد، منطبق بیان‌شده، قابل تسری به تمام چارچوب حقوقی این سازمان خواهد بود. قبل از ورود به مباحث اصلی لازم است مختصراً به رابطه حقوق بین‌الملل و حقوق سازمان جهانی تجارت اشاره شود.

۱. حقوق بین‌الملل و سازمان جهانی تجارت

اگرچه امروزه می‌توان از حقوقی تحت عنوان حقوق سازمان جهانی تجارت صحبت کرد، باید توجه داشت که رژیم حقوقی این سازمان به‌هیچ‌وجه خودبسنده، مستقل و بی‌نیاز از حقوق بین‌الملل نیست. سند تأسیس، موافقت‌نامه‌ها، تشکیل و نحوه فعالیت رکن حل اختلاف سازمان جهانی تجارت، بخش جدایی‌ناپذیری از حقوق بین‌الملل هستند. این واقعیت انکارناپذیر است که تولد این سازمان و حقوق آن در محیط گسترده حقوق بین‌الملل بوده و حیات آن نیز در این محیط در حال ادامه است. حقوق سازمان جهانی تجارت، جزء زیرمجموعه حقوق بین‌الملل محسوب می‌شود و درست به این جهت است که حقوق بین‌الملل عمومی، جاهای خالی و کمبودهای معاهده‌ای این سازمان را پر می‌کند به‌صورتی که حتی معاهده تشکیل این سازمان و تمام موافقت‌نامه‌های آن نیز باید در پرتو قواعد حقوق بین‌الملل (به‌خصوص کنوانسیون حقوق معاهدات ۱۹۶۹) تفسیر شوند.^۶

هیئت استیناف پرونده ژاپن - *نوشابه‌های الکلی*، هنگامی که در صدد تفسیر ماده ۳ موافقت‌نامه گات ۱۹۹۴ بود به‌زیبایی به این مطلب پرداخت: «موافقت‌نامه سازمان جهانی تجارت، یک معاهده، و معادل بین‌المللی قرارداد است. روشن است که دولت‌ها در راستای اعمال حاکمیت خود و همچنین به‌منظور دنبال کردن منافع ملی خودشان، با انعقاد این معاهده، معامله‌ای انجام داده‌اند. به این ترتیب، آن‌ها در عوض منافی که انتظار دارند به‌عنوان عضو این سازمان به دست بیاورند، توافق کرده‌اند که حاکمیت خود را بر اساس تعهدات صورت‌گرفته در موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت اعمال کنند».^۷ بر این اساس، هرگونه تفسیر اسناد سازمان باید بر اساس نیت مشترک طرف‌های متعاهد صورت گیرد نه صرفاً کسانی که طرف اختلاف با هم هستند. اما نکته جالب این است که رابطه حقوق سازمان جهانی تجارت و حقوق بین‌الملل، دوسویه

6. Joost H. B. Pauwelyn, "The Role of Public International Law in the WTO: How Can We Go?", *American Journal of International Law*, vol. 95, 2001, pp. 577-8.

7. "Japan-Taxes on Alcoholic Beverages", Report of Appellate Body, WT/DS8/AB/R, WT/DS10/AB/R, WT/DS11/AB/R, 4 October 1996, p. 15.

است. این دو حقوق باعث بارور شدن متقابل یکدیگر می‌شوند. همان طور که حقوق بین الملل، حقوق سازمان جهانی تجارت را غنی می‌کند، به همان صورت هم حقوق سازمان جهانی تجارت به غنای حقوق بین الملل می‌افزاید. حقوق بین الملل عمومی و بخصوص منبع دوم آن یعنی حقوق معاهدات و مفاهیمی مانند مسئولیت بین المللی دولت‌ها و همچنین اصولی مانند اصل حل مسالمت‌آمیز اختلافات بین المللی، موتور متحرکه حقوق سازمان جهانی تجارت است.^۸ از طرف دیگر، برخی در یک تعبیر جالب، حقوق سازمان جهانی تجارت را مانند تسریع‌کننده در خدمت ارتقای اهداف و توسعه روزافزون افق‌های حقوق بین الملل می‌دانند.^۹ در این زمینه، قبل از پرداختن به بحث اصلی، به ذکر این نکته بسنده می‌شود که تمام صاحب‌نظرانی که به تئوری بازی در حقوق بین الملل پرداخته یا مباحث مرتبطی داشته‌اند، حتماً در قسمتی از مباحث خود از منظر این تئوری، اشاره‌ای هرچند جزئی به سازمان جهانی تجارت نیز کرده‌اند. این خود نشان از پیوستگی و تأثیرپذیری متقابل حقوق بین الملل و رژیم حقوقی سازمان جهانی تجارت از یکدیگر دارد.^{۱۰}

۲. تئوری بازی در حقوق بین الملل

تئوری بازی در سال ۱۹۴۴ با انتشار کتابی با عنوان *تئوری بازی‌ها و رفتار اقتصادی* از طرف جان ون نیومن ریاضی‌دان، و اسکار مورگن/اشترن اقتصاددان، به جامعه علمی دنیا معرفی شد.^{۱۱} این تئوری شاخه‌ای از ریاضی است که در اقتصاد برای تحلیل وضعیت‌هایی به کار می‌رود که در آن بازیگران اطراف این وضعیت، در یک بازی به اصطلاح راهبردی مشارکت می‌کنند. این تئوری بعد از تکان شدیدی که در اقتصاد ایجاد کرد در سال‌های بعد از ۱۹۷۰ مانند آتش، خود شعله‌ور شده، وارد سایر رشته‌های علوم انسانی از جمله حقوق نیز شد.^{۱۲} بازی راهبردی،^{۱۳} سناریو یا وضعیتی است که هر تصمیم، عمل یا رفتار شخص یا اشخاص اطراف بازی حتماً تأثیری بر سایرین می‌گذارد. در چنین وضعیت‌هایی، نتایج نه‌تنها بستگی به گزینه‌های خود بازیگر دارد، بلکه

8. *Ibid.*

9. Lamy, Pascal, "The Place of the WTO and Its Law in The International Legal Order", *EJIL*, vol. 17, No. 5, 2007, p. 984.

10. Goldsmith and Posner, *op. cit.*, pp. 158-162 & Niels Petersen, *How Rational is International Law*, *EJIL*, vol. 20, 2010, p. 1255 & Correa, 2001, *op. cit.*, p. 198 & Parisi and Ghei, 2003, *op. cit.*, pp. 111-5.

11. این کتاب، اولین اثر علمی است که تعاملات اجتماعی را به‌طور گسترده و منظم، تجزیه و تحلیل کرد. از این کتاب به‌عنوان اثری کلاسیک یاد می‌شود که نظریات امروزی تئوری بازی بر آن استوار است. مشخصات این کتاب به شرح ذیل است:

John Von Neumann and Oskar Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton University Press, ISBN: 069110613, 60th Anniversary Edition 20, 1944.

12. Drew Fudenberg, *Game Theory*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, Forth Printing, 1995, p. 1.

13. Strategic Game

گزینه‌ها و رفتار دیگر رقبا نیز نقش تعیین‌کننده‌ای در ارتباط با آن خواهد داشت.^{۱۴} دو شرکت که سهم عمده‌ای از بازار محصول خاص دارند و می‌خواهند در مورد قیمت یا میزان تولید تصمیم‌گیری کنند، رهبران دو کشور متخاصم که جنگ را هدایت می‌کنند، سیاست‌گذاران اقتصادی برای تصمیم در خصوص وضع تعرفه بر کالاهای وارداتی، تصمیم نسبت به اعتراف یا سکوت از طرف مجرمی که با مشارکت دیگری اقدام به جرم نموده است و هم‌زمان با جویی می‌شود، از جمله مثال‌های شرکت اشخاص در بازی راهبردی هستند.^{۱۵} مثلاً اگر در مثال اول، دو شرکت جنرال موتورز و تویاتا انحصار تولید و فروش خودرو را در بازار خاصی در اختیار داشته باشند، در آن بازار با هم درگیر بازی راهبردی خواهند شد؛ به این صورت که کاهش قیمت از طرف یکی، به کاهش مشتری طرف مقابل خواهد انجامید و از طرف دیگر، افزایش تولید از طرف یکی، کاهش قیمت کلی محصولات را به دنبال خواهد داشت.

در حالت کلی، تئوری بازی به دنبال تجزیه و تحلیل فرمول‌بندی‌شده روابط بین دو یا چند بازیگر است. نظریه‌پردازان روابط بین‌الملل در جهت توضیح تعاملات بین بازیگران بین‌المللی از این تئوری کمک شایانی می‌گیرند.^{۱۶} پیروان رئالیسم در روابط بین‌الملل با توسل به این تئوری معتقدند که دولت‌ها فقط با منفعت شخصی خود انگیزه می‌شوند و جز در صورتی که تهدید یا خطر آسیب جدی از طرف سایر دولت‌ها متوجه آن‌ها نباشد، نیازها و منافع سایر کشورها را در نظر نمی‌گیرند و به این جهت، اخلاق یا ملاحظات حقوق بشری و حتی معاهدات یا سایر اشکال رسمی توافق نمی‌تواند نوع رفتار دولت‌ها را محدود یا تعیین کند.^{۱۷}

در سال‌های اخیر، طرفداران رئالیسم در حقوق بین‌الملل نیز با توسل به این تئوری مدعی شده‌اند که این حقوق فاقد قدرت هنجاری است و دولت‌هایی که آن را رعایت می‌کنند صرفاً برای کسب سود، در مجموعه‌ای از بازی‌ها از جمله معمای زندانی مشارکت می‌کنند. صاحب‌نظران بنام این ادعا یعنی پروفیسور جک گلد/اسمید و اریک پاسنر با توسل به این تئوری و در چارچوب کسب منفعت، به خوبی از عهده توضیح علت ظهور قواعد حقوق بین‌الملل، فلسفه رعایت آن و قالب‌بندی رفتار دولت‌ها برآمده‌اند. آن‌ها با کمک گرفتن از این تئوری و توسل به قواعد انتخاب منطقی،^{۱۸} ابتدا تئوری حقوق بین‌الملل عرفی را پرورش داده و نهایتاً با تعمیم‌دادن نظریه خود به کل حقوق بین‌الملل، وجود هنجارهای قانونی صرف به نام حقوق بین‌الملل را (به آن صورت که

14. Carmichael, *A Guide to Game Theory*, Pearson Education Limited, First Published, 2005, p. 4.

15. *Ibid.*

16. Correa, 2001, *op. cit.*, p. 187.

17. *Ibid.*, pp. 189-190.

18. Rational Choice

مورد ادعای سایر مکاتب فلسفی است) زیر سؤال برده‌اند.^{۱۹} در سال‌های اخیر، این ادعا و اثر این دو صاحب‌نظر با عنوان محدودیت‌های حقوق بین‌الملل، سروصدای زیادی در محافل علمی حقوق بین‌الملل ایجاد کرده است.^{۲۰} برخی این ادعای رئالیست‌ها را شکاکانه ارزیابی کرده‌اند.^{۲۱} برخی نیز در مقابل این ادعا با توسل به تئوری بازی تلاش کرده‌اند کارآمدی حقوق بین‌الملل و وجود قدرت هنجاری و الزام‌آور بودن آن را اثبات کنند.^{۲۲} کسانی نیز با قبول نحوه استدلال و یافته‌های این دو اندیشمند، تلاش‌های آن دو را برای توضیح و تبیین تمام محدودیت‌های حقوق بین‌الملل کافی ندانسته و بر این باور بودند که در آینده باید استدلال‌های محکم‌تری در این زمینه ارائه شود.^{۲۳} البته باید توجه داشت از نظر این دو اندیشمند، انتخاب رفتار منفعت‌طلبانه از طرف دولت‌ها لزوماً به معنی عدم همکاری بین‌المللی یا نقض گسترده حقوق بین‌الملل نیست. شاهد بر این ادعا آن است که این دو توانسته‌اند ظهور و رعایت‌شدن عرف بین‌المللی را بر اساس قواعد تئوری بازی و انتخاب عقلایی، در چهار رفتار انطباق منافع،^{۲۴} اجبار،^{۲۵} همکاری صرف^{۲۶} و هماهنگی دوجانبه^{۲۷} شرح داده و این چهار قالب

۱۹. اولین اثر این دو اندیشمند در سال ۱۹۹۹ با عنوان *تئوری حقوق بین‌الملل عرفی* منتشر شد. ن.ک:

Jack L. Goldsmith and Eric A. Posner, "A Theory of Customary International Law", 66 *University of Chicago Law Review*, 1113, 1999.

این دو نظریه‌پرداز در دومین اثر خود، نظریه خویش را به کل حقوق بین‌الملل تعمیم دادند. ن.ک:

Goldsmith and Posner, 2005, *op. cit.*

همچنین برای ملاحظه موارد دیگری که این دو اندیشمند از تئوری بازی برای نظریه‌پردازی خود استفاده کرده‌اند، ن.ک:

Jack L. Goldsmith and Eric A. Posner, "Further Thoughts on Customary International Law", 23 *MICH. J. INT. L.* 7. 191, 2001 And Eric A. Posner, "Do States Have a Moral Obligation to Obey International Law", 55 *Stanford Law Review*, 2003.

۲۰. تا جایی که نگارندگان جستجو کردند، اثری از این چالش علمی بزرگ در محافل حقوقی بین‌المللی (از جمله مجلات علمی) ایران منعکس نشده است.

- برای دیدن انتقادات نسبت به این نظر از منظر تئوری انتخاب عقلایی، ن.ک:

Anne Von Aaken, "To Do Away with International Law? Some Limits to the Limits of International Law", 17 *EJIL*, 289, 2006.

- برای دیدن انتقادات در این زمینه از منظر سنت‌گراها، ن.ک:

Detlev F. Vagts, "International Relations Looks at Customary International Law: A Traditionalists Defense", 15 *EJIL*, 1031, 2004.

21. Jens David Ohlin, "Nash Equilibrium and International Law", *EJIL*, vol. 23, No. 4, 2012, p. 144.

22. See: Andrew T. Guzman, *How International Law Works: A Rational Choice Theory*, Oxford University Press, 2008 & Andrew T. Guzman, "A Compliance Based Theory of International Law", *California Law Review*, vol. 90, Issue 6, 2002.

23. Van Aaken, *op. cit.*

24. Coincidence of Interest

25. Coercion

26. True Cooperation

27. Bilateral Coordination

رفتاری را با پیش‌فرض عاقل و منفعت‌طلب‌بودن دولت‌ها توضیح دهند.^{۲۸} در حقوق بین‌الملل، شیوه تفکر انتخاب عقلایی با به‌خدمت‌گرفتن تئوری بازی در پی پاسخ‌دادن به این سؤال است که چرا و چگونه دولت‌ها هنجارهای خاص حقوقی را رعایت می‌کنند و چگونه می‌توان ظهور و دوام ساختارهای حقوقی خاص را پیش‌بینی و ارزیابی کرد.^{۲۹} پاسخ این سؤال با توجه به پیش‌فرض اولیه در تئوری بازی متفاوت خواهد بود. پیش‌فرض پاسنر و همکار او این است که دولت‌ها بازیگران عاقلی هستند که در روابط بین‌المللی به دنبال کسب بیشترین منفعت هستند.^{۳۰} در نتیجه دولت‌ها بدون توجه به حقوق بین‌الملل یا هر هنجاری، رفتاری را انتخاب می‌کنند که منفعت بیشتری برای آن‌ها داشته باشد.^{۳۱} لازم به یادآوری است که در مقدمه این مقاله، پیش‌فرض آن طرح شده است.

در تئوری بازی، برای توضیح و تفسیر الگوهای رفتاری متفاوت، از وضعیت‌های مختلف استفاده می‌شود. وضعیت‌ها با منافع مشترک خالص،^{۳۲} بازی با ترجیحات واگرانه،^{۳۳} وضعیت معمای زندانی،^{۳۴} بازی‌های غیرضروری^{۳۵} و بازی‌های یک‌جانبه،^{۳۶} از جمله وضعیت‌های پیش‌بینی‌شده این تئوری هستند.^{۳۷} معمای زندانی، وضعیتی است که توضیح آن برای درک فرضیه این مقاله در خصوص ساختار حقوقی سازمان جهانی تجارت لازم است. لذا مختصراً به آن پرداخته می‌شود. دو نفر مجرمی که با هم جرمی انجام داده‌اند، بعد از بازداشت در دو سلول جداگانه بازجویی می‌شوند. بازجو جداگانه به هریک از مجرمین، معامله‌ای را پیشنهاد می‌دهد: الف) اگر دوستت را لو بدهی به شرط اینکه دوستت سکوت کرده و تو را لو ندهد، تو آزاد خواهی شد و با شهادت تو، دوستت به پانزده سال زندان محکوم می‌شود. ب) اگر هر دو هم‌زمان یکدیگر را لو بدهید هر کدام به سه سال زندان محکوم می‌شوید. ج) اگر هیچ‌کدام یکدیگر را لو ندهید و سکوت کنید هر کدام به یک سال زندان محکوم می‌شوید. اگر رفتار سکوت X و رفتار لودادن Y در نظر گرفته شود، جدول سود هر کدام از این رفتارها از طرف مجرمین B, A به صورت ذیل خواهد بود:

28. Goldsmith and Posner, 1999, *op. cit.*, pp. 2-3.

29. Petersen, *op. cit.*, p. 1248.

30. Andrew T. Guzman. *How International Law Works: A Rational Choice Theory*, Oxford University Press, 2008, pp. 25-63.

31. Niels Petersen, *op. cit.*, p. 1247.

32. Pure Common-Interest Situations

33. Divergent Preference Games

34. Prisoners Dilemma

35. Inessential Games

36. Unilateral Games

۳۷. برای شرح مختصر این وضعیت‌ها، ن.ک:

Parisi and Ghei, *op. cit.*, 2003, pp. 94-103.

		زندانی B	
		X	Y
زندانی A	X	هر کدام یک سال زندان	A پانزده سال زندان B آزاد
	Y	A آزاد B پانزده سال زندان	هر کدام سه سال زندان

در این بازی اگر یکی از مجرمین در مقابل سکوت مجرم دیگر او را لو دهد، بیشترین سود را می برد یعنی آزاد خواهد شد ولی دوست او بیشترین ضرر را خواهد دید یعنی پانزده سال زندان را تحمل خواهد کرد. اگر مجرمین، همزمان همدیگر را لو بدهند هر کدام به سه سال زندان محکوم می شوند و اگر این دو به نوعی از همکاری دست پیدا کرده و همزمان سکوت کنند، هر کدام فقط یک سال زندان تحمل خواهند کرد. در تئوری بازی از رفتار آخر که متقابلاً اتخاذ می شود با عنوان معادله بهینه^{۳۸} یاد می شود که هر دو بازیگر از سود همزمان و امکان پذیر بهره مند می شوند.^{۳۹} اگر معمای زندانی برای یک بار مطرح شود، به احتمال زیاد، هر دو طرف به دنبال تقلب بوده و با لودادن همدیگر گرفتار می شوند. ولی در صورت تکرار این معما، همکاری بین دو طرف ظاهر شده و نهایتاً رفتار بهینه که همان عدم لودادن همدیگر است بین دو طرف اتخاذ خواهد شد. این چیزی است که در تئوری بازی به تکرار معمای زندانی^{۴۰} مشهور است.^{۴۱} باید توجه داشت حتی با وجود اتخاذ راهبرد همکاری، همیشه امکان تقلب هر دو یا یکی از طرفین بازی نیز سر جای خود باقی خواهد بود.

آزادسازی تجارت نیز که رفتاری بین المللی است دارای بازیگرانی به نام دولت ها یا مناطق گمرکی مستقل است. در اینجا از معمای طرح شده برای قالب بندی این رفتار نیز استفاده خواهد شد. اما قبل از آن، نظر به اینکه پیش فرض، تماماً بر اساس باور به سودآور بودن آزادسازی تجارت استوار است به نظر لازم می رسد ابتدا با توجه به داده های واقعی، سودآور بودن چنین رفتاری اثبات شود.

۳. لزوم اقتصادی آزادسازی تجارت

اولین سؤالی که در مباحث مربوط به سازمان جهانی تجارت مطرح می شود این است که اساساً هدف دولت ها از آزادسازی تجارت چیست؟ آیا دولت ها از طریق آزادسازی تجارت به دنبال

38. Nash Equilibrium

39. Carmichael, 2005, *op. cit.*, p. 7.

40. Iterated Prisoner's Dilemma

41. Goldsmith and Posner, 1999, *op. cit.*, p. 18.

اهداف اخلاقی و عدالت‌خواهانه هستند^{۴۲} یا آزادسازی تجارت، ابزاری برای کسب منفعت بیشتر و شکوفایی اقتصادی بهتر دولتهاست. برخی تجارت را در سازمان جهانی تجارت، وسیله‌ای می‌دانند که اعضا از طریق آن به دنبال نیل به هدف‌های اشاره‌شده در مقدمه منشور تشکیل این سازمان هستند.^{۴۳} ولی واقعیت این است که تمام داده‌های آماری از رابطه میان تجارت آزاد و پیشرفت اقتصادی حکایت دارد. تمام کشورها حتی کشورهای فقیر، سرمایه‌هایی شامل نیروی کار، صنعت و منابع مالی دارند که برای تولید کالا یا خدمات به مقصد بازارهای داخلی یا بازارهای رقابتی بین‌المللی، می‌توانند از آن استفاده کنند. اقتصاددانان می‌گویند سود کامل در صورتی حاصل می‌شود که این امکانات و منابع، مورد تجارت قرار گیرند.^{۴۴} مطالعه‌ای که بانک جهانی انجام داد نشان می‌دهد کشورهای درحال توسعه‌ای که هماهنگی بیشتری با تجارت جهانی از طریق آزادسازی تجارت داشته‌اند توانسته‌اند رشد اقتصادی بیشتری داشته باشند.^{۴۵}

آدم/اسمیت که امروزه از او به‌عنوان پدر علم اقتصاد یاد می‌شود، اولین کسی بود که در سال ۱۷۷۶ میلادی با نوشتن کتاب مشهور *ثروت ملل*، در مقابل شعار «همسایهات را گدا کن»^{۴۶} از جانب مرکانتلیست‌ها^{۴۷} که طرفدار سرسخت حمایت‌گرایی بودند، علم حمایت از آزادسازی تجارت را برافراشت. او دولت‌ها را به یک خانواده تشبیه و بیان کرد که چنانچه رئیس دوران‌دیش خانواده، هرگز به این فکر نمی‌افتد که چیزی بسازد که از خرید آن گران‌تر درمی‌آید، دولت‌ها نیز نباید تولید و صنعت خود را در مسیری پیش ببرند که در ساخت آن تخصص و برتری ندارند. مثلاً پدر خانواده سعی نمی‌کند کفش یا تمام لباس‌های خانواده را در خانه تولید کند.^{۴۸} سال‌ها بعد، اقتصاددان بزرگ دیگر، دیوید ریکاردو با معرفی مفهوم مزیت نسبی تولید،^{۴۹} استدلال‌های *آدم/اسمیت* در خصوص لزوم آزادسازی تجارت را تکمیل کرد. امروزه باور بر این است که پیدایش

۴۲. اهدافی که در مقدمه منشور سازمان جهانی تجارت در خصوص تشکیل این سازمان ذکر شده، بیشتر با اهداف اخلاقی و عدالت‌محورانه همخوانی دارد؛ اهدافی مانند بالابردن معیارهای زندگی، تضمین اشتغال کامل، گسترش تولید و تجارت کالا و خدمات، فراهم کردن استفاده بهینه از منابع جهانی مطابق هدف توسعه پایدار و موارد مشابه آن.

۴۳. Hoekman and Mavroidis, 2007, *op. cit.*, p. 14.

۴۴. World Trade Organization, *The WTO Multilateral Trade Agreements*, WTO E-Learning, 2010, p. 16.

۴۵. Peter van den Bossche, *The Law and Policy of World Trade Organization, Text, Cases and Materials*, Cambridge University Press, 2007, p. 22.

۴۶. Beggar-thy-neighbor

۴۷. Mercantilisms

- بر اساس نظر مرکانتلیست‌ها دولت‌ها باید به دنبال حمایت حداکثری از صنایع داخلی و کاهش هرچه بیشتر واردات از سایر کشورها باشند.

۴۸. van den Bossche, 2007, *op. cit.*, p. 19 and see: Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (5th ed. 1789) University of Chicago Press, Edwin Cannan, Ed, 1976.

۴۹. Comparative Advantage

سازمان تجارت جهانی، ریشه در نظریات این اقتصاددانان بزرگ دارد.^{۵۰} برخلاف نظر مرکانتلیست‌ها نمی‌توان وضعیت تجارت بین‌الملل امروزی دنیا و اشتیاق دولت‌ها نسبت به همکاری اقتصادی را با قالب بازی با حاصل جمع صفر^{۵۱} توضیح داد.^{۵۲} برخی معتقدند در صورت جمع‌شدن شرایط لازم و از جمله در صورتی که منفعت کشوری چنین ایجاب نماید، ممکن است دولت‌ها حتی به آزادسازی یک‌جانبه اقتصادی نیز دست بزنند. نمونه این رفتار، آزادسازی است که در اوایل قرن نوزدهم در بریتانیا صورت گرفت.^{۵۳} در دهه ۱۹۲۰ قانون اسموت - هاولی^{۵۴} دولت آمریکا درس خوبی به طرفداران سیاست‌های حمایتی داد. در این سال‌ها اعتراضات مکرر مخالفان آزادسازی تجارت باعث شد بعد از سال‌ها، دولت ایالات متحده از رویکرد آزادسازی تجارت دور شده و میانگین تعرفه‌های خود را از ۳۸ درصد به ۵۲ درصد افزایش دهد.^{۵۵} در اثر اجرای این قانون و مقابله به مثل شرکای اروپایی، ارزش صادرات آمریکا از ۵/۴ میلیارد دلار در سال ۱۹۲۹ به ۱/۶ میلیارد دلار در سال ۱۹۳۲ کاهش یافته و به دنبال آن، تجارت کالای ساخته‌شده این کشور نیز حدود ۴۰ درصد تنزل پیدا کرد.^{۵۶} در دهه حمایت‌گری‌های تجاری یعنی از سال ۱۹۲۰ که نهایتاً به بحران بزرگ ۱۹۲۹ منجر شد، حجم تولیدات جهانی سالانه به‌طور متوسط ۱/۵ درصد و تجارت جهانی کمتر از یک درصد رشد داشت. این در حالی است که در دوره رونق تجارت آزاد از سال‌های ۱۹۴۸ الی ۱۹۷۳ در طی ۲۵ سال، رشد تولیدات جهانی ۵ درصد و تجارت جهانی بیش از ۷ درصد بوده که در واقع، افزایش شش برابری را نشان می‌داد.^{۵۷} پژوهشگرانی که از تئوری بازی در ارتباط با آزادسازی تجارت یا مباحث مربوط به سازمان جهانی تجارت استفاده می‌کنند، این امر را بدیهی می‌شمارند که اقتصاددانان، آزادسازی تجارت را امری کاملاً جاافتاده و مورد قبول می‌دانند و بر این باورند که این امر به رفاه بیشتر و کارآمدی

50. World Trade Organization, *op. cit.*, p. 16.

51. Zero-Sum Games

- بر اساس این مدل از تئوری بازی، برد هر بازیگر، منوط به باخت بازیگر مقابل است. این مدل در روابط بین‌الملل برای توضیح وضعیت تنش و جنگ بین دو بازیگر (مانند قضیه کشمیر میان پاکستان و هند، چون در عمل این منطقه امکان الحاق به یکی از این کشورها را دارد) به کار می‌رود. بر اساس این مدل، برنده هیچ گزینه‌ای برای جبران ضرر بازنده ندارد و هیچ منفعتی نیز از همکاری نصیب طرفین نمی‌شود. از نظر مرکانتلیست‌ها نیز برد دولت‌ها با حمایت از صنایع داخلی منوط به باخت یا از دست دادن منافع سایر دولت‌های مقابل است.

52. Correa, 2001, *op. cit.*, p. 198.

53. Goldsmith, and Posner, 2005, *op. cit.*, pp. 136-137.

54. Smoot-Hawley

55. Hoekman and Mavroidis, 2007, *op. cit.*, p. 7.

۵۶. امیدبخش، اسفندیار؛ *از موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت تا سازمان جهانی تجارت*، سازمان جهانی تجارت، ساختار، قواعد و موافقت‌نامه‌ها، دفتر نمایندگی تام‌الاختیار تجاری ج.ا.ا، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، ۱۳۸۹، ص ۵.

57. See: Financial Times, 15 Nov. 1993, p. 15.

بهبتر اقتصاد می‌انجامد.^{۵۸} شاید امروزه یکی دیگر از دلایل اشتیاق دولت‌های صنعتی نسبت به آزادسازی تجارت این است که پایداری صلح و امنیت داخلی و بین‌المللی با رونق تجارت بین‌المللی و ارتقای سطح اقتصادی دولت‌ها نیز رابطه نزدیکی دارد. در تأیید این ادعا باید اشاره کرد که ساترنند، دبیرکل وقت گات، یکی از دلایل شروع جنگ جهانی دوم را بحران بزرگ اقتصادی ۱۹۲۰ دانسته است.^{۵۹} علی‌رغم تمام مطالب فوق، باوجود منافع فراوان شرکت در آزادسازی تجارت، هر کشوری راهبرد پایداری در حفظ موانع نسبت به دسترسی به بازارهای خود و حمایت از صنایع داخلی خود دارد.^{۶۰} به این جهت، آزادسازی بین‌المللی به این سادگی امکان‌پذیر نبوده و نیازمند سازوکار دقیق‌تری است. در مبحث آینده، این رفتار بین‌المللی با توسل به تئوری بازی، بهتر توضیح داده خواهد شد.

۴. تئوری بازی و قالب رفتاری آزادسازی تجارت

اگر صرفاً تخصصی‌شدن تولیدات و سود ناشی از آن که در آزادسازی تجارت نصیب دولت‌ها می‌شود در نظر گرفته شود، آزادسازی با مدل بازی با حاصل جمع مثبت^{۶۱} قابل توضیح خواهد بود.^{۶۲} باوجود این، دولت‌ها به این امر واقف هستند که اگر بتوانند هم از بازار آزاد طرف مقابل استفاده کرده و هم از بازار داخلی خود محافظت کنند، نتایج و سود بیشتری به دست خواهند آورد. از این وسوسه پیش روی دولت‌ها در بازی آزادسازی تجارت با عنوان فرسایش امتیاز^{۶۳} یاد می‌شود.^{۶۴} علاوه بر این، مورد دیگری که به تقلب^{۶۵} از طرف دولت‌ها دامن می‌زند، لابی صاحبان صنایع یا محصولات داخلی است که در اثر آزادسازی تجارت، بازار پرسود داخلی خود را از دست می‌دهند. این امر نیز ممکن است دولت‌ها را به انتخاب رفتاری دوپهلوی وادارد یعنی علی‌رغم قبول آزادسازی تجارت و شرکت در آن، به دنبال دورزدن آن و شانه‌خالی کردن از تعهدات خود باشند. از نظر نگارندگان، علی‌رغم اینکه امروزه آزادسازی تجارت، شکل پیچیده‌ای به خود گرفته

58. Parisi and Ghei, 2003, *op. cit.*, p. 111.

59. *Ibid.*, p. 19.

60. *Ibid.*, p. 112.

61. Positive-Sum Game

در این نوع مدل از بازی، بُرد هیچ بازیگری با هزینه طرف دیگر نخواهد بود؛ مانند درس خواندن هم‌زمان دانشجویان برای امتحان پایان ترم که قبولی هرکدام، تأثیری نسبت به دیگران نخواهد داشت؛ برعکس آزمون ورودی که ممکن است قبولی یکی به عدم قبولی سایرین بینجامد.

62. *Ibid.*, p. 111.

63. Concession Erosion

64. Hoekman and Mavroidis, 2007, *op. cit.*, p. 16.

65. Cheating

است، هنوز استخوان بندی و اساس این سامانه، همان روابط دوجانبه است. می توان گفت گات یا سازمان جهانی تجارت، تلاشی است که از طریق آن از ابزارهای دوجانبه برای حل معمای چندجانبه آزادسازی استفاده می شود.^{۶۶} مروری بر گذشته آزادسازی تجارت، مؤید این ادعاست. در سال ۱۸۶۰، پس از جنگ های ناپلئون، ریچارد کابدن،^{۶۷} کارخانه دار بریتانیایی و میشل شوالیه،^{۶۸} رهبر طرفداران تجارت آزاد فرانسه، مقدمات انعقاد موافقت نامه تجاری و سیاسی بین این دو کشور را فراهم می کنند که به نام این دو نفر به معاهده کابدن - شوالیه معروف می شود.^{۶۹} این معاهده، مجموعه ای از موافقت نامه های آزادسازی تجارت را به دنبال داشت که همگی دوجانبه بودند و هیچ هدفی در جهت چندجانبه شدن آنها مشاهده نمی شد. با این حال، نظر به وجود مقرراتی در جهت اعطای رفتار دولت کامله الوداد،^{۷۰} در عمل، نوعی نظام چندجانبه تجاری ایجاد شد. علی رغم نبود هرگونه سازوکار نظارتی (ابزارهای جلوگیری از تقلب) یا مبانی نهادی (سازمانی مانند سازمان جهانی تجارت) این رژیم باعث کاهش عمومی تعرفه ها شد.^{۷۱} علت این موفقیت آن بود که در آن زمان، تعرفه اساساً تنها ابزار حمایت گرایی دولت ها بود و پیچیدگی نظام تجاری امروزی نیز وجود نداشت. به باور بسیاری، در این سال ها شرایط به صورتی پیش رفت که در آغاز قرن نوزدهم، چیزی نمانده بود که ایده *ادم/اسمیت* در مورد شکل گیری اقتصاد بین الملل بر اساس مبادله آزاد کالا به واقعیت پیوندد.^{۷۲}

با توجه به مطالب گذشته و با در دست داشتن داده های فوق (دوجانبه بودن رابطه، سودآور بودن آزادسازی و وجود امکان تقلب) آزادسازی دوجانبه تجارت، مانند وضعیت مسابقه تسلیحاتی^{۷۳} در روابط بین الملل، شکل معمای زندانی را به خود می گیرد.^{۷۴} دو دولت A و B که در چنین معمایی گرفتار شده اند می توانند چهار الگوی رفتاری داشته باشند: ۱- هر دو هم زمان از آزادسازی خودداری کرده یا در اجرای آن تقلب کنند. ۲- در حالی که دولت A اقدام به آزادسازی می کند، دولت B تقلب کرده یا از آزادسازی اجتناب کند. ۳- در حالی که دولت B اقدام به آزادسازی

66. Goldsmith and Posner, 2005, *op. cit.*, p. 135.

67. Richard Cobden

68. Michel Chevalier

69. Irwin, DA, *Against the Tide: An Intellectual History of Free Trade*, Princeton University Press, 1996, p. 230.

70. Most Favored Nation Treatment-MFN

71. *Ibid.*, pp. 323-328.

72. موسوی زوز، موسی؛ تحول حقوق تجارت بین الملل در سازمان جهانی تجارت، میزان، ۱۳۹۲، ص ۳۶.

73. یکی از موضوعاتی که در روابط بین الملل بر اساس تئوری بازی مطالعه می شود، مسابقه تسلیحاتی بین بازیگران بین المللی است.

74. Correa, 2001, *op. cit.*, p. 198.

می‌کند، دولت A تقلب کرده یا از آزادسازی تجارت اجتناب نماید. ۴- هر دو دولت، هم‌زمان و به‌صورت متقابل، اقدام به آزادسازی کرده و تقلبی انجام ندهند. اگر رفتار آزادسازی، X و رفتار تقلب یا اجتناب از آزادسازی Y در نظر گرفته شود، سود طرفین در صورت اتخاذ هر کدام از این راهبردها به‌صورت جدول ذیل خواهد بود:

		دولت B	
		X	Y
دولت A	X	۲،۲	۴،۱
	Y	۱،۴	۱،۱

به این ترتیب، برای هر یک از این چهار حالت، توازن متقابلی برقرار خواهد شد. در حالت اول، هر دو دولت، اقدام به آزادسازی تجارت می‌کنند و به این ترتیب، هر کدام سود ۲ را به دست می‌آورند. در حالت دوم، دولت A در مقابل آزادسازی دولت B تقلب کرده یا از آزادسازی اجتناب می‌کند. در نتیجه، A سود ۴ را به دست می‌آورد ولی B متضرر شده و تنها سود ۱ به دست می‌آورد. برعکس این نتایج در حالت سوم اتفاق می‌افتد. در حالت چهارم، هر دو طرف، دست به حمایت‌گرایی می‌زنند یا در اثر تقلب، آزادسازی تجارت از بین می‌رود و به این جهت، هر کدام از طرفین فقط سود ۱ به دست می‌آورند. هر آنچه از آن با عنوان حقوق آزادسازی تجارت در سازمان جهانی تجارت یاد می‌شود، چیزی جز تلاش برای حفظ حالت اول و جلوگیری از شکل‌گیری دو حالت بعدی یا سقوط به حالت آخر نیست.

با گذشت زمان انتظار می‌رفت که دولت‌های منفعت‌طلب، با ترجیحات عقلایی^{۷۵} به سمت آزادسازی چندجانبه تجارت حرکت کنند. از نظر صاحب‌نظران تئوری بازی در حقوق بین‌الملل، روابط چندجانبه آزادسازی تجارت با مدل انطباق منافع^{۷۶} قابل توضیح است.^{۷۷} شاید به این دلیل، برخی تولد گات^{۷۸} را اتفاق می‌دانند.^{۷۹} اگرچه با تشکیل سازمان جهانی تجارت، به گات ۱۹۴۷ و مقاله‌نامه موقت اجرا، که تا سال‌ها تبدیل به مهم‌ترین سند حقوقی در روابط تجاری بین‌المللی

75. Andrew T. Guzman, *op. cit.*, pp. 3-14.

76. Coincidence of Interest

انطباق منافع، تکرار و نهایتاً حل معماهای زندانی است. در چنین مدلی همیشه امکان تخطی (یا تقلب) از همکاری وجود دارد.

77. Goldsmith and Posner, 2005, *op. cit.*, p. 139.

78. General Agreement on Tariffs and Trade (GATT)

۷۹. اندریاس اف. لوفلد؛ حقوق بین‌الملل اقتصادی، ترجمه: محمد حبیبی مجنده، چاپ دوم، جنگل، ۱۳۹۲، ص ۲۵.

شده بود، پایان داده شد، علی‌رغم پیچیدگی‌های ظاهری، چیز زیادی به توافقات دوجانبه آزادسازی اضافه نشده و امروزه پایه و اساس سامانه آزادسازی چندجانبه تجارت، همان توافقات دوجانبه است.^{۸۰}

از نظر نگارندگان، مهم‌ترین دلیلی که باعث شده اسناد سازمان جهانی تجارت، هرچه بیشتر مطوّل و گسترده شود، وجود امکان تقلب بازیگران آزادسازی تجارت از طریق توسل به تفسیر یا سایر شیوه‌های تخطی از تعهدات است. باید توجه داشت که در حقوق بین‌الملل، «اغلب دولت‌ها تعهدات خود را محترم می‌دارند و وقتی که به تعهدات خود عمل نمی‌کنند به‌جای پذیرش این مطلب که آن تعهد را زیر پا گذاشته‌اند، دست به توجیه رفتار خود از طریق بازتفسیر تعهد نقض‌شده می‌زنند».^{۸۱} به هر حال با توجه به اینکه مؤلفه اخیر (تقلب) در فرضیه حاضر، نقش اساسی دارد لازم است به آن بیشتر پرداخته شود.

۵. تقلب در بازی آزادسازی تجارت

از نظر کاربردهای عملی، تئوری بازی، چارچوب ذهنی است که می‌توان با توسل به آن، تصمیم یا گزینه‌های بازیگران مقابل را پیش‌بینی کرد.^{۸۲} با توجه به نابرابر بودن سودهای حاصله در رابطه چندجانبه آزادسازی تجارت، تخطی رندانه از توافقات یا تقلب در مسیر اعطای امتیاز متقابل، کاملاً قابل پیش‌بینی است.^{۸۳} این تقلبات می‌تواند با توسل به ابزارهای مختلف (مانند محدودیت‌های مقداری، یارانه، دامپینگ یا سایر اشکال مشابه) یا به بهانه‌های مختلفی مانند ملاحظات بهداشتی یا امنیتی صورت گیرد. به فرض که یک قانون تازه تصویب شده داخلی برای فرآیند تولید گوشت، مقررات جدیدی تصویب کرده است. اگر تولیدکنندگان داخلی از قبل و عادتاً الزامات قانون تازه تصویب را رعایت می‌کرده‌اند می‌توان گفت این قانون تازه، عملاً حمایتی بیشتر از آنکه قبلاً توافق شده به محصولات داخلی اعطا کرده است.^{۸۴} در این ارتباط گفته می‌شود که ادعای کشورهای اتحادیه اروپا در خصوص محصولات کشاورزی تراریخته آمریکا بدون اینکه

۸۰. پاسکال لمی، دبیرکل وقت گات، اولین قرارداد تجاری را که اثری از آن در تاریخ مانده است، مربوط به ۱۴ قرن قبل از میلاد می‌داند و معتقد است از آن تاریخ تا کنون، چیزی به صورت اساسی عوض نشده است و در آغاز قرن ۲۱ همه آزادسازی تجارت، چیزی جز توافقات دوجانبه با تغییرات جزئی نیست. ن.ک:

Pascal Lamy, "The Place of the WTO and Its Law in the International Legal Order", *EJIL*, vol. 17, No. 5, 2007, p. 969.

81. Goldsmith, Posner, 2005, *op. cit.*, p. 31.

82. Carmichael, 2005, *op. cit.*, p. 3.

83. Goldsmith, Posner, 2005, *op. cit.*, p. 144.

84. *Ibid.*, p. 148.

پشتوانه علمی لازم داشته باشد، فقط محصولات کشاورزان امریکایی را هدف قرار داده است.^{۸۵} دولت‌هایی که برای کسب منفعت اقتصادی بیشتر، وارد بازی آزادسازی چندجانبه تجارت می‌شوند به‌عنوان بازیگر عاقل، همیشه از هر ابزاری برای تقلب استفاده می‌کنند. از جمله راه‌های تقلب دولت‌ها، تلاش در جهت تصویب قوانین تبعیض‌آمیز است. چنین قوانینی در ظاهر دارای اهداف مثلاً بهداشتی یا امنیتی هستند ولی در عمل، محصولات سایر کشورها را از بازار داخلی دور نگه می‌دارند.^{۸۶} به این جهت، دولت‌ها تلاش می‌کنند از طریق توافقنامه‌های تکمیلی، راه و منفذ هرگونه تقلبی را ببندند. باید توجه داشت که در صورتی که در اسناد این سازمان، امکان تقلبی وجود داشته باشد، دولت‌ها برای فرسایش امتیازات اعطایی و بالابردن میزان کلی سود خود در استفاده از آن، تردیدی به خود راه نخواهند داد.

برای اثبات این موضوع به یک نمونه اشاره می‌شود که در آن، عین ماده موجود در توافقنامه گات باعث تقلب دولت‌ها و به‌خطر افتادن کل جریان آزادسازی تجارت شده است. در این ارتباط لازم است اشاره شود که بر اساس اصل دولت‌های کامله‌الوداد، هر امتیازی که برای دولت‌های دیگر در نظر گرفته می‌شود باید به تمام اعضای سازمان جهانی تجارت تسری یابد. باوجود این، ماده ۲۴ گات، یک استثنای بزرگ در مقابل این اصل است و بر اساس آن، دولت‌ها اختیار ایجاد اتحادیه‌های گمرکی یا مناطق تجاری آزاد^{۸۷} را خواهند داشت. در مناطق آزاد تجاری ممکن است اعضا بین خود، تعرفه‌ها را به صفر کاهش دهند ولی هم‌زمان سامانه تعرفه‌ای متفاوتی در مقابل سایر کشورهای عضو سازمان داشته باشند.^{۸۸}

باز دولت‌ها بنا به یکی از انگیزه‌های منفعت‌طلبانه ممکن است به طرف مناطق آزاد تجاری کشانده شوند. ممکن است دولت‌ها انگیزه‌های راهبردی سیاسی یا سایر اهداف غیراقتصادی داشته باشند. مثال این مورد، منطقه آزاد تجاری بین اردن و امریکا،^{۸۹} و استرالیا و امریکا^{۹۰} است. ممکن است این مناطق به تغییر در وضعیت قبلی دولت‌ها بینجامد و متعاقب آن، دولت متضرر از این تغییر، به دنبال احیاء وضعیت قبل باشد. از این مورد با عنوان «منطقه‌گرایی دومینویی»^{۹۱} یا

85. *Ibid.*

86. *Ibid.*

87. Customs Unions (CUS) or Free Trade Areas

88. Meredith Kolsky Lewis, "The Prisoners Dilemma Posed by Free Trade Agreement: Can Open Access Provisions Provide an Escape", *Chicago Journal of International Law*, vol. 11, No. 2, 2011, p. 634.

۸۹. این توافق، پاداشی بود که امریکا به‌خاطر صلح اردن با اسرائیل به این کشور اعطا کرد. ن.ک:

Colin B. Picker, "Regional Trade Agreements v. the WTO: A Proposal for Reform of Article XXIV to Counter to this Institutional Threat", *26 U Penn J. Intl. Econ. L.* 267 (2005).

۹۰. این توافق نیز پاداشی بود که امریکا به‌خاطر مشارکت این کشور در اعزام سرباز به جنگ عراق اعطا کرد.

91. Domino Regionalism

«اثر من هم همین طور»^{۹۲} یاد می‌شود. در این ارتباط به‌عنوان مثال، قابل اشاره است که نیوزیلند و استرالیا در سال‌های قبل، پایه‌پای هم در خصوص صادرات محصولات کشاورزی در بازار تایلند با هم رقابت می‌کردند تا اینکه استرالیا با تایلند، قرارداد اتحاد گمرکی می‌بندد و محصولات کشاورزی این کشور با تعرفه پایین‌تر وارد تایلند می‌شود. نظر به اینکه در چنین وضعیتی محصولات کشاورزی نیوزیلند، قدرت رقابت خود را در بازارهای تایلند در مقابل محصولات استرالیا از دست داده بود، نهایتاً این کشور نیز مجبور به ورود به اتحادیه گمرکی با تایلند شد. اما مهم‌ترین مسئله این است که دولت‌هایی که از ماده ۲۴ گات استفاده کرده و به هدف منطقه‌گرایی نائل می‌شوند به سودی می‌رسند که با سود حاصل از آزادی‌سازی در چارچوب سازمان جهانی تجارت جمع می‌شود.^{۹۳}

مقررات ماده ۲۴ گات نه تنها باعث نقض اصل رفتار ملت کامله‌الوداد می‌شود، بلکه نشان‌دهنده ترجیحات راهبردی دولت‌ها در بازی چندجانبه آزادسازی تجارت نیز هست.^{۹۴} دولت‌هایی که وارد اتحادیه‌های گمرکی می‌شوند می‌توانند امتیازات لازم را از شرکای تجاری خود به دست آورند بدون اینکه منتظر دوره‌های مذاکره‌ای سازمان جهانی تجارت شوند یا اینکه لازم باشد امتیازات مربوط به اتحادیه را به تمام اعضای سازمان جهانی تجارت تسری دهند.^{۹۵} امروزه نظر بر این است که ماده ۲۴ گات باعث به‌خطر افتادن کل سامانه بازی آزادسازی تجارت در سازمان جهانی تجارت شده است.^{۹۶}

بر اساس مقررات سازمان جهانی تجارت، اتحادیه‌های گمرکی باید قاعده‌مند شوند. به این منظور، نهادی نیز پیش‌بینی شده است تا بر این اتحادیه‌ها نظارت کند. ولی واقعیت این است که این نهاد، هیچ تأثیر مثبتی علیه نتایج منفی این اتحادیه‌ها نداشته و نتوانسته از تشکیل چنین اتحادیه‌هایی جلوگیری کند.^{۹۷} در جمع‌بندی تمام مطالبی که در این بخش اشاره شد می‌توان ادعا کرد که «تمام اسناد سازمان جهانی تجارت، یک هدف بیشتر ندارند و آن حفظ تعهدات صورت‌گرفته در خصوص دسترسی به بازار یکدیگر است».^{۹۸} لازم است قبل از بررسی چند مورد

92. Me Too Effect

93. *Ibid.*, p. 643

94. See: Mansfield, Edward and Eric Reinhardt, "Multilateral Determinants of Regionalism: the Effect of GATT/WTO on Formation of Preferential Trading Arrangements", *International Organization*, vol. 57, Issue 4, 2003.

95. Jack L. Goldsmith, Erick A. Posner, *The Limits of International Law*, p. 150.

۹۶. برای اطلاعات بیشتر، ن.ک:

Meredith Kolsky Lewis, "The Prisoners Dilemma Posed by Free Trade Agreement: Can Open Access Provisions Provide an Escape", *Chicago Journal of International Law*, vol. 11, No. 2, 2011.

97. Jack L. Goldsmith, Erick A. Posner, *The Limits of International Law*, p. 150.

98. Boris Rigord, "The Purpose of The WTO Agreement on Application of Sanitary and Phytosanitary Measures", *EJIL*, vol. 24, No. 2, 2013, p. 503.

از این اسناد از منظر فرضیه خود، اصولی چند از سازمان جهانی تجارت از منظر تئوری بازی بازبینی شود.

۶. اصول سازمان جهانی تجارت و بازی آزادسازی

برای سازمان جهانی تجارت، اصول مختلفی ذکر کرده‌اند، مانند شفافیت،^{۹۹} قابلیت پیش‌بینی،^{۱۰۰} عدم تبعیض^{۱۰۱} و موارد دیگری که بسته به نظر مفسرین حقوق سازمان جهانی تجارت، به آن‌ها افزوده یا کاسته شده است.^{۱۰۲} جالب است که این اصول در هیچ جایی از مواد قانونی این سازمان صراحتاً با عنوان اصل مورد اشاره قرار نگرفته است بلکه از مجموع مواد و روح اسناد سازمان می‌توان این اصول را استخراج کرد. یکی از اصول اساسی سازمان جهانی تجارت، اصل عدم تبعیض است. این اصل، خود از دو اصل دولت کامله‌الوداد^{۱۰۳} و اصل رفتار ملی^{۱۰۴} به وجود آمده که می‌توان گفت هرکدام از آن‌ها ستون سازمان جهانی تجارت است. با هدف رعایت اختصار، صرفاً این دو اصل از منظر تئوری بازی بررسی می‌شود. سؤالی که در این خصوص مطرح می‌شود این است که چرا اصول دولت کامله‌الوداد و رفتار ملی در چارچوب حقوقی سازمان جهانی تجارت گنجانده شده است؟

واقعیت این است که دولت‌ها برای نیل به عملکرد بهتر از طریق توسل به مزیت نسبی و افزایش تولید در سازمان جهانی تجارت،^{۱۰۵} علاوه بر تمایلات مرکانتیلیستی خود، باید با لابی و

99. Transparency

100. Predictability

101. Non-Discrimination

102. Hoekman and Mavroidis, 2007, *op. cit.*, & van den Bossche, 2007, *op. cit.*, & World Trade Organization, *The WTO Multilateral Trade Agreements*, WTO E-Learning, 2010 & Nicolas F. Diebold, *Non-Discrimination in International Trade in Services, Likeness in WTO/GATS*, Cambridge University Press, First Published, 2010.

۱۰۳. اصل دولت‌های کامله‌الوداد در ماده ۱ گات اشاره شده است: ... هر امتیاز، منافع، ترجیحات یا مصونیت که از طرف یکی از اعضای متعاقد به محصولات از مبدأ یا به مقصد کشورهای دیگر اعطا شود باید فوراً و بدون قید و شرط به کالاهای مشابه از مبدأ یا به مقصد کشورهای متعاقد دیگر نیز اعطا شود. توجه به این نکته ضروری است که رفتار اولی که می‌تواند پایه رفتار دولت کامله‌الوداد را فراهم کند، رفتار با هر کشوری اعم از متعاقد و غیرمتعاقد است.

۱۰۴. اصل رفتار ملی در پارگراف ۲ ماده ۳ گات درج شده است: ... محصولات هرکدام از اعضای متعاقد، بعد از ورود به قلمرو اعضای متعاقد دیگر نباید به صورت مستقیم یا غیرمستقیم، موضوع هر نوع مالیات یا سایر هزینه‌های داخلی فراتر از آنچه نسبت به محصولات مشابه داخلی اعمال می‌شود قرار گیرند.

۱۰۵. موسوی زنون؛ همان، ص ۶۴.

اعتراضات مخالفین داخلی آزادسازی تجارت نیز کنار بیایند.^{۱۰۶} به این ترتیب، نتیجه آزادسازی باید به صورتی باشد که دولت‌ها بتوانند از آن حمایت کنند. معامله به مثل القایی،^{۱۰۷} حالتی است که اصل رفتار ملی و اصل دولت کامله‌الوداد باعث به وجود آمدن آن در سامانه سازمان جهانی تجارت می‌شوند. «تمام کاری که رژیم معامله به مثل القایی انجام می‌دهد این است که از به وجود آمدن نتایج غیرمعقول^{۱۰۸} جلوگیری می‌کند».^{۱۰۹} به بازیگری که در بازی با نتایج غیرمعقول (سود منفی) مشارکت می‌کند، بازیگر ساده‌لوح^{۱۱۰} گفته می‌شود. در مدل آزادسازی تجارت که به حالت مقابله به مثل القایی رسیده، رسالت اصول دولت کامله‌الوداد و رفتار ملی، جلوگیری از تبدیل یکی از بازیگران به بازیگر ساده‌لوح است تا از این طریق، دولت‌ها نسبت به آزادسازی تجارت و ادامه آن تشویق شوند.^{۱۱۱}

از نظر پروفیسور گلد / سمیت و پاسنر، بهترین توضیح قابل قبول برای اصل دولت کامله‌الوداد این است که این اصل به اعضای معاهده آزادسازی این امکان را می‌دهد که از منافع خود در مقابل یک معاهده جدید میان یکی از طرفین و شخص ثالث حمایت کنند. «اصل دولت‌های کامله‌الوداد از منافع طرفین متعاهد حمایت می‌کند و این همه آن چیزی است که وجود دارد».^{۱۱۲} علاوه بر این، با اعمال اصل دولت‌های کامله‌الوداد و عدم تبعیض، واردکنندگان و مصرف‌کنندگان تشویق می‌شوند از تأمین‌کنندگان با حداقل قیمت خریداری کنند.^{۱۱۳}

برای درک منطق اعمال اصل دولت‌های کامله‌الوداد، سه دولت (الف)، (ب) و (ج) در نظر گرفته می‌شود. این سه دولت، دو به دو با هم قرارداد تجاری دارند و تعرفه فی‌مابین را به پنج

۱۰۶. یکی از عوامل مؤثر در پیش‌بینی رفتار دولت‌ها در آزادسازی تجارت، منافع گروه‌های داخلی است که ممکن است با لابی‌های خود، از آزادسازی تجارت حمایت، یا با آن مخالفت کنند. جهت جلوگیری از پیچیده شدن مطالب، این عامل در فرضیه این بحث نیامد. برای توضیحات بیشتر، ن.ک:

Goldsmith and Posner, 2005, *op. cit.*, pp. 135. 162 & Parisi and Ghei, 2003, *op. cit.*, pp. 111-115.

107. Induced Reciprocity

- معامله به مثل القایی، حالتی است که در آن راهبرد هر بازیگر، گویی با یک قاعده طلایی به هم گره خورده است. وقتی معامله به مثل به حالت خودکار می‌رسد، نوعی تناسب اجباری در راهبرد طرفین پدیدار می‌شود؛ در صورتی که در بازی آزادسازی تجارت که حالت معمای زندانی به خود پیدا کرده، برای آنکه انتخاب راهبرد طرفین به حالت معامله به مثل القایی برسد، باید انتظار داشت که این معما حل شود یعنی طرفین به صورت پایدار با هم همکاری کنند.

108. Sucker's Payoff

109. Parisi, 2003, *op. cit.*, p. 113.

110. Sucker Player

- بازیگر ساده‌لوح در زمان تقلب یا عدم همکاری سایر بازیگران، همکاری می‌کند. مثلاً این بازیگر از مشارکت در همکاری سود ۲- را به دست می‌آورد در حالی که دیگران سود ۸+ به دست می‌آورند.

111. Ibid.

112. Jack L. Goldsmith, Erick A. Posner, *The Limits of International Law*, p. 142.

113. Hoekman and Mavroidis, 2007, *op. cit.*, p. 16.

درصد کاهش داده‌اند. به فرض که بعد از مدتی کشور (الف) و (ب) تعرفه فی‌مابین را به صفر کاهش دهند؛ با اتخاذ این راهبرد دوجانبه و در غیاب تعهد رفتار دولت کامله‌الوداد، عملاً کشور (ج) از گردونه رقابت خارج می‌شود چون با صفرشدن تعرفه فی‌مابین (الف) و (ب)، واردکنندگان این دو کشور، سراغ بازار کشور (ج) نخواهند رفت. به این ترتیب، اصل رفتار دولت کامله‌الوداد در سازمان جهانی تجارت، مانند اهرم، رابطه دوجانبه آزادسازی را تبدیل به رابطه چندجانبه می‌نماید و هرگونه امتیازی که در روابط دوجانبه اخذ یا اعطا شود باید بلافاصله به تمام اعضای شرکت‌کننده در بازی آزادسازی اعطا شود. همچنین این اصل با بالابردن هزینه رویگردانی از همکاری، به حفظ همکاری در جهت آزادسازی تجارت کمک می‌کند چون دولت‌ها در صورت بالابردن میزان تعرفه خود باید آن را در مقابل تمام بازیگران مقابل رعایت کنند. از طرف دیگر، این اصل، هزینه مذاکرات را نیز بسیار کاهش می‌دهد. وقتی دولتی در خصوص رفتاری با دولت دیگر به توافق رسید، این توافق به سایر دولت‌ها تسری داده می‌شود و لازم نیست این رفتار با سایر دولت‌ها به صورت تک به تک مذاکره شود.^{۱۱۴}

اما اصل رفتار ملی جهت کسب اطمینان از عدم فرسایش تعهدات آزادسازی از طریق مالیات یا سایر اقدامات داخلی پذیرفته شده و اعمال می‌شود. این اصل زمانی اعمال می‌شود که کالای خارجی، بلیط ورود به داخل کشورهای عضو را گرفته است. هدف نهایی اصل رفتار ملی آن است که هرگونه حمایت از صنایع داخلی صرفاً از طریق تعرفه صورت گیرد. مطلبی که لزوم تمرکز هرگونه حمایت از طریق تعرفه را دوچندان می‌کند این است که معمولاً شناسایی موانع غیر از تعرفه، سخت است.^{۱۱۵} در جمع‌بندی می‌توان گفت هدف اصل رفتار ملی نیز آن است که هیچ دولتی با شرکت در سامانه آزادسازی، به ناگاه و به علت تقلب سایر بازیگران، خود را بازنده نیابد. دلیل این امر آن است که بر اساس این اصل، کالای خارجی بعد از اخذ تعرفه و ورود به بازار داخلی با کالای تولیدشده در داخل در موقعیت برابر قرار می‌گیرد.^{۱۱۶}

۷. بازی آزادسازی تجارت و دسترسی به بازارها

چنانچه ذکر شد، آزادسازی تجارت در سازمان جهانی تجارت، بازی راهبردی^{۱۱۷} محسوب می‌شود که در آن انتخاب یا کنش‌های رفتاری هرکدام از بازیگران بر اساس انتخاب یا کنش‌های رفتاری

114. *Ibid.*, p. 17.

115. Jack L. Goldsmith, Erick A. Posner, *The Limits of International Law*, p. 147.

۱۱۶. موسوی زنونز؛ همان، ص ۴۸.

117. Strategic Game

بازیگر مقابل است.^{۱۱۸} بر این اساس، ماده ۲۸ گات، مذاکرات تعرفه‌ای را بر پایه عمل متقابل دولت‌ها استوار کرده است. این امر به آن معناست که هر عضوی که در طول مذاکرات از اعضای دیگر، امتیازی درخواست می‌کند باید حاضر باشد در مقابل آن امتیازی بدهد.^{۱۱۹} در بازی آزادسازی، امتیاز شامل فراهم کردن امکان دسترسی به بازار یکدیگر است. باید توجه داشت که بدون فراهم شدن امکان دسترسی به بازارهای داخلی، امکان به وجود آمدن تجارت بین الملل نیز وجود نخواهد داشت. به این جهت، قواعد دسترسی به بازار در هسته اصلی حقوق سازمان جهانی تجارت قرار دارد. اما نکته مهم در بازی آزادسازی تجارت این است که برای اینکه بازی دارای منطق و چارچوب قابل اتکا باشد، دولت‌ها به ابزاری برای اندازه‌گیری امتیاز اعطاشده و امتیاز به دست آمده نیاز دارند.^{۱۲۰}

باید توجه داشت که دسترسی به بازار کالا و خدمات با توسل به دو ابزار موانع تعرفه‌ای و موانع غیرتعرفه‌ای قابل محدود شدن است. موانع تعرفه‌ای اساساً شامل حقوق گمرکی، و موانع غیرتعرفه‌ای^{۱۲۱} شامل دو دسته محدودیت‌های مقداری و سایر موانع غیرتعرفه‌ای، مانند شفافیت پایین قوانین تجاری، اعمال غیرمنصفانه یا یک‌طرفه قوانین تجاری یا تشریفات گمرکی و موانع تکنیکی تجارت هستند. در بازی آزادسازی تجارت، دولت‌ها به نسبت امتیاز اعطایی خود، از حمایت از تولیدات داخلی خود دست برمی‌دارند. به این جهت، شفافیت در ابزارهای حمایتی دولت‌های شرکت‌کننده در این بازی نهایت اهمیت را دارد. تعرفه ابزاری است که دارای شرایط اصل شفافیت است. به این جهت، تعرفه تنها ابزار تجاری دولت‌هاست که سازمان جهانی تجارت برای کنترل میزان دسترسی به بازار کالاها معتبر و قابل قبول دانسته است.^{۱۲۲} این مطلب به حدی مهم است که گفته می‌شود سازمان جهانی تجارت، قبل از اینکه به دنبال آزادسازی و حذف تعرفه باشد، به دنبال شفافیت در نظام تجاری کشورهاست.^{۱۲۳} بر این اساس، جدول تعرفه‌ها^{۱۲۴} و تعهد به رعایت سقف تعهدات تعرفه‌ای،^{۱۲۵} از جمله قواعد تخلف‌ناپذیر سازمان جهانی تجارت محسوب می‌شود. بر این اساس، موانع غیرتعرفه‌ای حتی زمانی که اهداف مشروع، مانند

118. Carmichael, 2005, *op. cit.*, p. 4.

119. van den Bossche, 2007, *op. cit.*, p. 393.

120. van den Bossche, 2007, *op. cit.*, p. 376.

121. Non Tariff Barriers

122. World Trade Organization, p. 98.

۱۲۳. همان، ص ۴۷.

124. Tariff Schedules

سقف تعرفه‌ای، میزان تعرفه‌ای است که دولت‌ها نسبت به عدم افزایش تعرفه به بیش از آن در مورد کالای خاصی تعهد می‌دهند.

125. Bound Tariff

حمایت از انسان یا محیط‌زیست دارند با توجه به احتمال تقلب و سوءاستفاده دولت‌ها باید از قواعد ویژه سازمان جهانی تجارت پیروی کنند.^{۱۲۶}

«چارچوب کل سازمان جهانی تجارت که در آن تعرفه به‌جای حذف کامل تحمل شده است، تأییدی است بر این نظر سیاسی و اقتصادی که دولت‌ها صرف‌نظر از رفتار متقابل دولت‌ها، از موانع تجاری سود می‌برند»^{۱۲۷} ولی «شاید ممنوعیت موانع غیرتعرفه‌ای برای آن است تا محدوده چانه‌زنی دولت‌ها کوچک‌تر و مشخص شود که در تکرار معمای زندانی چه رفتاری همکاری و چه رفتاری تخطی یا تقلب محسوب می‌شود».^{۱۲۸} موانع تعرفه‌ای، راحت‌تر از موانع غیرتعرفه‌ای قابل اندازه‌گیری و قابل مقایسه است. اما نکته مهم‌تر این است که در مقایسه با موانع غیرتعرفه‌ای که کمتر قابل اندازه‌گیری است، موانع تعرفه‌ای باعث می‌شود تا مذاکرات، بهتر پیش برود.^{۱۲۹} اگر همه کشورها بر ممنوعیت موانع تعرفه‌ای توافق کنند می‌توانند به راحتی مشخص کنند که اولاً، آیا امتیازاتی که کشورهای دیگر در مقابل آن‌ها داده‌اند هم‌وزن و هم‌تراز است یا خیر؟ ثانیاً، آیا کشور مقابل به این تعهد وفادار بوده است؟^{۱۳۰} یکی از موانع غیرتعرفه‌ای که سازمان جهانی تجارت، مطلقاً توسل به آن را ممنوع کرده، محدودیت‌های مقداری است. ذیلاً منطبق چینی ممنوعیتی در سازمان جهانی تجارت، بیشتر بررسی می‌شود.

دولت‌ها برای کنترل اقتصاد داخلی از ابزارهای تجاری استفاده می‌کنند.^{۱۳۱} اما در این بین آنچه می‌تواند سریعاً دسترسی به بازار داخلی را محدود کند، اعمال محدودیت‌های مقداری^{۱۳۲} است. اگرچه اسناد سازمان جهانی تجارت، تعریف روشن و دقیقی از محدودیت‌های مقداری ارائه نمی‌کنند، می‌توان محدودیت مقداری را شامل اقداماتی دانست که در اثر آن، واردات یا صادرات یک کالای خاص، محدود به میزان خاصی می‌شود.^{۱۳۳} واقعیت این است که رویه قضایی گات و سازمان جهانی تجارت، همیشه به دنبال تفسیر موسع این مفهوم بوده است.^{۱۳۴} هدف از این تفسیر موسع و تلاش‌های مشابه، آن است که دولت‌ها برای اهداف حمایت‌گرانه، هرچه بیشتر به

126. World Trade Organization, p. 118.

127. Jack L. Goldsmith, Erick A. Posner, *The Limits of International Law*, p. 147.

128. *Ibid.*

129. *Ibid.*, p. 148.

130. *Ibid.*, p. 147.

۱۳۱. منظور از ابزارهای تجاری، آن دسته از مقررات و سیاست‌های تجاری دولت است که بر واردات و صادرات کالا تأثیر می‌گذارند.

132. Quantitative Restriction

133. van den Bossche, 2007, *op. cit.*, p. 441.

۱۳۴. در پرونده ترکیه پارچه، پنل حل اختلاف، منع محدودیت مقداری را یکی از ستون‌های گات می‌دانند. ن.ک: - *Turkey-Restriction on Import of Textile and Clothing Product*, Report of The Panel, WT/DS 34/R, 31 may 1999, paras: 9.63.أ

تعرفه متوسل شوند.^{۱۳۵}

منطق ممنوعیت، محدودیت مقداری تأمین مطالبه اعضا در خصوص حفظ رابطه رقابتی میان محصولات خود با محصولات کشور دیگر و جلوگیری از تقلب است. شاید به این دلیل، پتل گات نیز ممنوعیت محدودیت مقداری را برای حفظ تجارت جاری و تأمین امکان پیش‌بینی برای برنامه‌های تجاری آینده ضروری می‌داند.^{۱۳۶} اما ارزش و هدف دیگر ممنوعیت مقداری، حفاظت از جدول تعرفه‌های توافق‌شده است. در غیر این صورت، کشورها می‌توانند با توسل به ممنوعیت مقداری، این جداول را تحلیل برده و چارچوب بازی را به هم‌بزنند.^{۱۳۷}

علاوه بر این، دولت‌ها با توجه به خاصیت منفعت‌طلبی خود، ذاتاً تعرفه را به محدودیت‌های مقداری ترجیح می‌دهند، به این علت که ممنوعیت مقداری، محدودیت مطلق ایجاد می‌کند درحالی‌که ایجاد محدودیت از طرف تعرفه مطلق نیست. دولت‌هایی که به دنبال اهداف حمایت‌گرانه هستند حتی در صورتی که به معاهدات آزادسازی نیپوسته باشند به نفع‌شان است که برای حمایت از محصولات داخلی صرفاً از تعرفه استفاده کنند. در حقیقت، شرکت‌های صادرکننده به کشورهای حمایت‌گر ترجیح می‌دهند که شکل حمایت این دولت‌ها محدودیت مقداری پیدا کند چون در این صورت می‌توانند با تنظیم میزان صادرات خود، از هزینه‌های اضافی جلوگیری کنند، درحالی‌که برعکس آن، تعرفه، هزینه‌هایی اضافی به این شرکت‌ها تحمیل می‌کند که در نهایت، خود این هزینه‌ها تبدیل به درآمد برای دولت‌ها می‌شود.^{۱۳۸}

۸. یارانه‌ها و بازی آزادسازی تجارت

یارانه‌های دولتی که به صورت مستقیم یا غیرمستقیم به بنگاه‌های داخلی پرداخت می‌شود، در بازی آزادسازی سازمان جهانی تجارت، مسائل و مشکلات عدیده‌ای را به وجود می‌آورد. با توجه به اینکه در خصوص یارانه‌ها منافع متقابل دولت‌ها با هم تلاقی پیدا می‌کنند، قابل انتظار است که ساختار حقوقی سازمان جهانی تجارت به دنبال تنظیم آن‌ها باشد تا از اصل هماهنگی به‌وجودآمده در این سازمان محافظت شود.^{۱۳۹} باید توجه داشت که برای اعلام بی‌نیازی و

135. Goldsmith and Posner 2005, *op. cit.*, p. 147.

136. United States-Taxes on Petroleum and Certain Imported Substances, Report of the Panel, L/6175 - 34s/136, Adopted on 17 June 1987, para. 5.2.2.

137. World Trade Organization, *op. cit.*, p. 118.

138. Goldsmith, Posner, 2005, *op. cit.*, p. 147.

۱۳۹. گزارش ۲۰۰۶ سازمان جهانی تجارت نشان می‌دهد که در سال ۲۰۰۳ مبلغی معادل ۳۰۰ میلیارد دلار یارانه از طرف دولت‌های متعاهد پرداخت شده که ۸۳ درصد آن از طرف کشورهای توسعه‌یافته بوده است. ن.ک:

World Trade Organization, *Exploring the Links between Subsidies, Trade and WTO*, World Trade Report 2006, XXX, 112.

استغناى دولت‌ها از ابزارى به نام يارانه، هيچ راهى وجود ندارد.^{۱۴۰} دولت‌ها براى نيلى به اهداف مشروع اجتماعى و اقتصادى نياز به يارانه دارند^{۱۴۱} ولى ممكن است از طريق يارانه به دنبال تقلب در بازي آزادسازى نيز باشند. به اين جهت ممكن است يارانه آثار زيانبارى نسبت به منافع طرف‌هاى تجارى مقابل داشته باشد.^{۱۴۲}

تقلب از طريق يارانه به اين صورت خواهد بود كه دولت‌ها براى تغيير نتايج رقابت در بازارهاى بين‌المللى، از اعطاي يارانه به توليدكنندگان داخلى خود استفاده كنند.^{۱۴۳} اين مطلب از آنجا پيچيده‌تر مى‌شود كه دولت‌ها مى‌توانند از يارانه به‌صورت رسمى (دوژره) يا عملى (دفاكتو) و در قالب اشكال متفاوت، اعم از يارانه صادراتى، يارانه جاىگزين واردات و يارانه استفاده از محصولات داخلى به‌جاي محصولات وارداتى استفاده كنند.^{۱۴۴} اما مسئله مهم اين است كه امكان امكان تقلب از طرف دولت‌ها با توسل به ادعاى يارانه‌داربودن محصولات داخلى نيز وجود خواهد داشت. اين دولت‌ها كه منفعت كمترى از آزادسازى كسب کرده‌اند، دولت يا دولت‌هاى مقابل را متهم به تقلب از طريق اعطاي يارانه خواهند كرد تا از طريق وضع عوارض جبرانى، امتيازات اعطايى خود را تحليل برند.

در طول سال‌هاى ۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰ كمبود قواعد روشن در خصوص يارانه‌ها و اقدامات جبرانى مرتبط با آن، باعث ايجاد اختلافات زيادى بين اعضاى متعاهد گات شد.^{۱۴۵} مشكلات و خالاهى گات ۱۹۴۷ در خصوص يارانه‌ها باعث مى‌شد كشورها دست به سوءاستفاده و تقلب در بازي آزادسازى بزنند؛ به اين صورت كه با كوچك‌ترين ترديدى به بهانه مقابله با يارانه، تعرفه‌هاى خود را در خصوص محصول مورد نظر، بالا مى‌بردند. خصوصاً دولت امريكا بى‌توجه به شرط خسارت جدى مندرج در گات ۱۹۴۷ با تبعيت از قانون داخلى خود، منفرداً حقوق جبرانى وضع مى‌كرد.^{۱۴۶} به اين جهت، اعضاى متعاهد گات، اين موضوع را در طول مذاكرات دور توكيو (۹-۱۹۷۳) در دستور كار قرار دادند كه نتيجه آن توافقنامه، تفسير و اعمال ماده ۶، ۱۶ و ۲۸ گات^{۱۴۷} بود كه در

۱۴۰. روحانى، حامد؛ نظام يارانه‌ها و اقدامات جبرانى در سازمان جهانى تجارت، سازمان جهانى تجارت، ساختار، قواعد و موافقت‌نامه‌ها، دفتر نمايندگى تام‌الاختيار تجارى ج.ا.ا. شركت چاپ و نشر بازرگانى، ۱۳۸۹، ص ۳۸۴.

۱۴۱. اشكال مختلف نياز دولت به اعطاي يارانه: كمك به فقرا، كمك به افراد و مناطق محروم، امنيت مى و موارد مشابه آن‌ها.

۱۴۲. van den Bossche, 2007, *op. cit.*, p. 551.

۱۴۳. موسوى زنوز؛ همان، ص ۲۲۱.

۱۴۴. Canada- Certain Measures Affecting the Automotive in Industry, Appellate Body Report, WT/DS 139/AB/R, WT/DS/142/AB/R, 31 May 2000, Para. 142.

۱۴۵. van den Bossche, 2007, *op. cit.*, p. 553.

۱۴۶. روحانى؛ همان، ص ۳۸۱.

۱۴۷. Agreement on Interpretation and Application of Articles VI, XVI and XXIII of the General Agreement.

حالت کلی از آن با عنوان کد یارانه‌های دور توکیو^{۱۴۸} یاد می‌شود. باوجود این در سال ۱۹۸۶، ابهامات زیاد و بروز اختلافات مکرر، وزرای طرف‌های متعاقد را در بیانیه نهایی اجلاس پونتا دل استه^{۱۴۹} بر آن داشت تا از مذاکره‌کنندگان دور اروگوئه بخواهند تا مقررات مواد ۶ و ۱۶ گات ۱۹۴۷ و همچنین کد یارانه دور توکیو را اصلاح کنند. حاصل کار این مذاکره‌کنندگان، «موافقت‌نامه یارانه و اقدامات جبرانی»^{۱۵۰} است که امروزه به همراه مواد ۶ و ۱۶ گات ۱۹۹۴ چارچوب حقوقی حاکم بر یارانه در سازمان جهانی تجارت را تشکیل می‌دهند.

برای توضیح منطق پیدایش موافقت‌نامه و قواعد مربوط به یارانه در سازمان جهانی تجارت، آرا و نظرات هیئت‌های این سازمان، بهتر گویای حقیقت خواهند بود؛ از نظر هیئت، پرونده برزیل - هواپیما، هدف و منظور توافقنامه یارانه، اعمال نظم چندجانبه بر یارانه‌هاست که اعطای آن‌ها باعث برهم خوردن تجارت بین‌الملل می‌شود.^{۱۵۱} همچنین رکن حل اختلاف این سازمان در پرونده دیگری در جمع‌بندی علت به‌وجود آمدن توافقنامه یارانه و اقدامات جبرانی اعلام می‌دارد که وجود چنین توافقی بر این پیش‌فرض استوار است که برخی رفتارهای مداخله‌گرانه دولت‌ها باعث به‌هم خوردن یا از تعادل خارج شدن تجارت بین‌الملل می‌شود.^{۱۵۲}

برای رویارویی با این واقعیت که دولت‌ها به یارانه‌ها نیاز دارند و همچنین حذف امکان تقلب از طریق توسل به آن‌ها، موافقت‌نامه یارانه و اقدامات جبرانی به دنبال افزایش و بهبود مقررات گات در ارتباط با استفاده از یارانه و اقدامات جبرانی است.^{۱۵۳} به این جهت گفته می‌شود در این توافقنامه، هم‌زمان دو توافقنامه وجود دارد. این توافقنامه ابتدا به دنبال مشخص کردن این مسئله است که چه نوع یارانه‌ای از طرف دولت‌ها قابل اعطاشدن است. بر این اساس، یارانه‌ها به دو دسته یارانه‌های غیرمجاز و یارانه‌های مجاز تقسیم می‌شوند و شرط اقدامات جبران‌ساز این است که تحقیقات و بررسی‌های داخلی، نشان از تضرر یا تهدید به ضرر صنایع تولیدکننده محصولات مشابه داخلی داشته باشد. بنابراین عوارض جبرانی تنها در صورتی قابل وضع است که ثابت شود محصولات وارداتی یارانه‌دار وجود داشته و به محصولات داخلی خسارتی وارد شده که نتیجه پرداخت یارانه از طرف دولت‌ها بوده است.^{۱۵۴}

148. Tokyo Round Subsidies Code

149. *Punta del Este*

150. Agreement on Subsidies and Countervailing Measures

151. *Brazil- Export Financing Programme for Aircraft*, Report of Panel, WT/DS 46/R /14 April 1999, para. 7.26.

152. *Canada- Measures Affecting the Export of Civilian Aircraft*, Report of Panel, WT/DS 70/R, 14 April 1999, paras. 9-119.

153. *United States- Countervailing Duties on Certain Corrosion-Resistant Carbon Steel Flat Products from Germany*, Report of Panel, WT/DS 213/AB/A, 28 November 2002, para. 73.

154. van den Bossche, 2007, *op. cit.*, p. 554.

الزامات مربوط به حفظ معادلات بده‌بستان‌های امتیازی، لازم می‌دارد که اقدامات جبران‌ساز فقط شکل افزایش تعرفه به بیشتر از سقف تعرفه‌ای (که قبلاً توافق شده) داشته باشند. با تمام این مطالب، با توجه به اینکه تحقیقات مرتبط با وجود کالای خارجی یارانه‌دار و آثار زیان‌بار آن توسط دولت مدعی صورت می‌گیرد، در مقابل به دولتی که نسبت به اقدامات جبرانی اعتراض دارد، این حق داده می‌شود که در نزد رکن حل اختلاف سازمان جهانی تجارت شکایت کند.^{۱۵۵}

برای حذف امکان اعطای مزیت رقابت مصنوعی از طریق یارانه به کالاهای داخلی و همچنین ممانعت از تقلب مدعیان وجود کالاهای یارانه‌ای، اولین شرط اقدامات جبرانی این است که کمک مالی، از طرف دولت یا رکن عمومی باشد. هیئت پرونده کره - *سناورهای تجاری* در خصوص نهاد عمومی بیان داشت که یک نهاد در صورتی عمومی است که تحت کنترل دولت یا دیگر نهادهای عمومی بوده و اقدام آن قابل انتساب به دولت باشد.^{۱۵۶} علاوه بر این، کمک مالی از سوی نهادهای غیردولتی نیز می‌تواند تعریف یارانه به خود بگیرد و آن در صورتی است که دولت، انجام چنین کاری را به یک نهاد خصوصی محول کرده یا آن را در انجام اقدامات مذکور هدایت کرده باشد.^{۱۵۷} اما مواردی وجود دارد که عنصر دخیل در تقلب، نه دولت بلکه می‌تواند اشخاص خصوصی باشد. در ادامه به نحوه برخورد سازمان جهانی با این نوع تقلب پرداخته می‌شود.

۹. قیمت‌شکنی، ترفندی از طرف بنگاه‌های خصوصی

یکی دیگر از رفتارهای تجاری که می‌تواند بستر تقلب و برهم‌زدن معادلات بازی آزادسازی را فراهم کند و سازمان جهانی تجارت نیز با عنوان رفتار تجاری غیرمنصفانه به آن پرداخته، قیمت‌شکنی است.^{۱۵۸} این عمل از طریق واردکردن کالا به بازار کشور دیگر به قیمتی پایین‌تر از قیمت تمام‌شده و کمتر از ارزش واقعی آن کالا صورت می‌گیرد.^{۱۵۹} تفاوت مهم یارانه با دامپینگ این است که این شیوه تقلب، نه از طرف دولت‌ها بلکه از طرف بنگاه‌های خصوصی صورت می‌گیرد و ممکن است دولت‌ها از اقدامات قیمت‌شکنانه بنگاه‌های خود مطلع نباشند. هیئت‌گات در پرونده ژاپن - *نیمه‌هادی‌ها*، به‌طور تلویحی قیمت‌شکنی را نتیجه تصمیمی خصوصی می‌داند.^{۱۶۰} شاید به این جهت است که اسناد و رویه‌های سازمان جهانی تجارت، حاکی از

155. World Trade Organization, p. 224.

156. *Korea - Measures Affecting Trade in Commercial Vessels*, Report of the Panel, WT/DS273/R, 7 March 2005, paras. 7-50.

۱۵۷. موسوی زنون؛ همان، ص ۲۱۱.

۱۵۸. دژم‌خوی؛ همان، ص ۳۹۰.

159. van den Bossche, 2007, *op. cit.*, p. 513.

160. *Japan- Trade in Semi Conductors*, Report of Panel, L/6309-35S/116, Adopted 4 May 1988, para. 120.

محکومیت (نه ممنوعیت) اقدامات ضد قیمت‌شکنی است.^{۱۶۱}

دامپینگ^{۱۶۲} یکی از پیچیده‌ترین و درعین حال، متداول‌ترین روش‌های تقلب در معاملات است. در این شیوه، یک بنگاه به امید به دست آوردن بازار انحصاری، محصولات خود را به زیر قیمت واقعی عرضه می‌کند. در صورتی که این شیوه تقلب به نتیجه مورد نظر برسد، تشکیل بازار انحصاری، ضرر اولیه بنگاه تقلب‌کننده را جبران می‌کند. با توجه به خاصیت برهم‌زننده دامپینگ، حتی قوانین رقابت داخلی برخی کشورها نیز چنین رفتار تجاری را ممنوع کرده است. نمونه چنین قوانینی را می‌توان در قانون ضد تراست ایالات متحده مشاهده کرد.^{۱۶۳}

شرایط آزادسازی تجارت و لزوم حفظ انسجام در فرآیندی که از آن با عنوان بازی یاد شد، ایجاب می‌کرد که قیمت‌شکنی بین اعضا از طریق قوانین و توافقات، تبیین، تنظیم و تنسيق شود. با وجود این، در زمان مذاکره گات در ۱۹۴۷ دولت‌های مذاکره‌کننده در خصوص لزوم اعمال اقدامات جبرانی در مقابل قیمت‌شکنی با هم اختلاف داشتند. ولی با اصرار امریکا این مورد نیز به گات ۱۹۴۷ اضافه شد تا چارچوبی که بر اساس آن دولت‌ها می‌توانستند به قیمت‌شکنی پاسخ دهند مشخص شود. با وجود این، گذشت زمان ثابت کرد، ماده ۶ که به این منظور در گات گنجانده شده بود برای پاسخ‌گویی در مقابل مسائل قیمت‌شکنی کافی نیست. مبهم بودن ماده باعث می‌شد که به صورت ناهماهنگ، تفسیر و اعمال شود، به صورتی که بسیاری از اعضای متعهد گات احساس کردند اقدامات ضد دامپینگ، خود دارد تبدیل به مانعی بر سر راه تجارت می‌شود.^{۱۶۴} به هر حال، نواقص ماده ۶ گات باعث به وجود آمدن موافقت‌نامه اقدامات ضد دامپینگ^{۱۶۵} شد. در حال حاضر می‌توان گفت هدف واقعی این موافقت‌نامه، چیزی جز حمایت از همکاری شکل‌یافته و جلوگیری از تقلب اعضا در مسیر آزادسازی تجارت نیست.^{۱۶۶}

باید توجه داشت که مانند یارانه‌ها، قیمت‌شکنی نیز در سامانه آزادسازی تجارت می‌تواند هم از طرف کسانی که دست به آن می‌زنند ابزار سوءاستفاده و تقلب قرار گیرد و هم از طرف دولت

۱۶۱. با وجود این، حتی محکومیت هم در صورتی است که محصولات قیمت‌شکن باعث آسیب جدی به صنایع داخلی کشور واردکننده شوند.

162. Dumping

۱۶۳. موسوی زنون؛ همان، ص ۱۸۵.

164. van den Bossche, 2007, *op. cit.*, pp. 514-515.

165. Anti-dumping Agreement

۱۶۶. البته به وجود آمدن و تکمیل این توافقنامه به این سادگی نبوده است. مسائل مربوط به اقدامات ضد دامپینگ در مذاکرات دور کندی (۱۹۶۷) و دور توکیو (۱۹۷۹) مورد مذاکره قرار گرفته و در هر کدام از این دوره‌ها درباره کد رفتاری خاصی توافق شد. با وجود این، در ۱۹۸۰ اقدامات ضد دامپینگ به شدت محل چالش کشورهای شمال و جنوب قرار گرفت. به این جهت، اقدامات ضد دامپینگ، یکی از مهم‌ترین محورهای مذاکرات در دور اروگوئه بود که نهایتاً منجر به شکل‌گیری توافقنامه حال حاضر اقدامات ضد دامپینگ شد.

یا کسانی که مدعی ضرر از این باب شده‌اند. به باور بسیاری، دولت‌ها برای اعمال حمایت‌های هدفمند، دامپینگ را که از طرف بنگاه‌های داخلی خود صورت می‌گیرد، نادیده می‌گیرند. باوجود این، سازمان جهانی تجارت، وظیفه‌ای بر عهده دولت‌ها برای جلوگیری از توسل بنگاه‌های خود به اقدامات قیمت‌شکنی قرار نمی‌دهد. ولی برای جلوگیری از تقلب کسانی که مدعی ضرر به علت ورود کالاهای قیمت‌شکن هستند مقرر می‌دارد که اقدامات ضد قیمت‌شکنی باید بعد از تحقیقات لازم و اثبات وجود کالای قیمت‌شکن و آسیب جدی^{۱۶۷} آن به کالاهای مشابه داخلی صورت گیرد. اقدامات ضد قیمت‌شکنی نیز مشابه اقدامات علیه یارانه، شکل افزایش تعرفه را خواهد داشت. نکته مهم این است که شناسایی کالای قیمت‌شکن بر پایه مقایسه ارزش واقعی^{۱۶۸} آن محصول با قیمت صادراتی^{۱۶۹} آن صورت می‌گیرد. بنابراین تمام کاری که قواعد سازمان جهانی تجارت در خصوص قیمت‌شکنی انجام می‌دهد این است که به دولت‌های متعاقد، اجازه انجام اقداماتی برای حفاظت از صنایع داخلی را می‌دهد که در شرایط عادی آن اقدامات، غیرمشروع و تقلب محسوب می‌شود.^{۱۷۱}

۱۰. فرار از بازی آزادسازی

طراحان بازی آزادسازی در سازمان جهانی تجارت به این امر واقف بوده‌اند که ممکن است دولت‌ها در شرایط خاص، نیاز به انعطاف‌پذیری قوانین در جهت محدودکردن شرط دسترسی متقابل به بازارها را داشته باشند.^{۱۷۲} معمولاً در روابط تجاری مستمر، ضرر تا جایی تحمل می‌شود که سنگین و غیر قابل جبران نباشد. اصولاً ضررهای جزئی به امید تغییر اوضاع و بازگشت دوران سوددهی تحمل می‌شوند. در مواجهه با ضررهای سنگین، اعضای سازمان جهانی تجارت، دو گزینه می‌توانند پیش روی داشته باشند: الف) انصراف از همکاری و ترک رابطه آزادسازی از طرف عضو متضرر، ب) به‌وجودآمدن همکاری جدید به شکل اعطای فرصت تنفس به طرف متضرر تا خود را برای بازگشت به همکاری اول بازیابد. گزینه دوم بر اساس پیش‌فرض منفعت‌طلبی دولت‌ها این برتری را دارد که از این طریق، همکاری اولیه (آزادسازی تجارت) از بین نرفته و دوباره احیا خواهد شد. همان‌طور که قابل پیش‌بینی بود، سازمان جهانی تجارت در برخورد با ضررهای سنگین اعضا، گزینه دوم را انتخاب کرد.

167. Material Injury

168. Normal Value

169. Export Price

170. World Trade Organization, *op. cit.*, p. 209.

171. van den Bossche, 2007, *op. cit.*, p. 513.

172. Hoekman and Mavroidis, 2007, *op. cit.*, p. 19.

در شرایطی که یکی از بازیگران دچار ضرر سنگین شده، برای غلبه بر وسوسه آن‌ها نسبت به ترک بازی و خاتمه‌دادن به همکاری، ماده ۱۹ گات شرط فرار^{۱۷۳} را پیش کشیده است. بر اساس این ماده، وقتی صنایع داخلی کشوری از موج ناگهانی واردات، آسیب جدی می‌بیند یا احتمال چنین آسیب جدی وجود دارد، دولت اخیر حق خواهد داشت که به صورت موقت، تعهدات خود را با شرایطی که امکان تقلب وجود نداشته باشد به طور موقت تعلیق کند.^{۱۷۴} با وجود این، برای جلوگیری از تقلب از طریق توسل به شرط فرار، لازم است طی تشریفات^{۱۷۵} که شرح داده خواهد شد، لزوم توسل به این شرط اثبات شود. به این منظور باید از تحقق شروط آتی اطمینان حاصل شود: اولاً، واردات محصول مورد نظر به شدت افزایش یافته باشد. ثانیاً، این افزایش نتیجه تحولاتی باشد که قبلاً پیش‌بینی نشده است و ثالثاً، این افزایش واردات موجب لطمه جدی^{۱۷۶} به بنگاه‌های داخلی تولیدکننده محصولات مشابه یا محصولات مستقیماً رقیب^{۱۷۷} شده باشد.

در بند ۱ ماده ۳ موافقت‌نامه اقدامات حفاظتی^{۱۷۸} به تشریفات اثبات شروط سه‌گانه فوق اشاره شد. بر این اساس، اعضای سازمان برای توسل به شرط فرار باید تحقیقات خاصی انجام دهند. تحقیقات مذکور، خود مشمول الزاماتی از قبیل لزوم اعلان عمومی انجام تحقیقات، لزوم برخورداری طرف‌های ذی‌نفع از فرصت اظهارنظر در تحقیقات و همچنین لزوم صدور گزارشی شامل یافته‌ها و استدلال‌های مقامات تحقیق‌کننده در هر قضیه است.^{۱۷۹} از سوی دیگر، به موجب جزء (الف) بند ۱ ماده ۱۲ موافقت‌نامه اقدامات حفاظتی، اعضا باید کارگروه اقدامات حفاظتی سازمان را بلافاصله از آغاز تحقیقات مطلع کنند. در پرونده /ایالات متحده - اقدامات حفاظتی در مورد گلوتن گندم، رکن استیناف اعلام کرد که تأخیری حتی چند هفته‌ای ناقض این الزام است.^{۱۷۹}

با وجود اینکه لازم نیست اقدامات جبرانی در چنین مواردی حتماً شکل خاصی داشته باشد، به

173. Escape Clause

۱۷۴. ماده ۱۹ به این شرح است: اگر در نتیجه تغییرات پیش‌بینی‌نشده و در اثر تعهدات پذیرفته‌شده بر اساس این موافقت‌نامه، از جمله امتیازات تعرفه‌ای اعطاشده، هر نوع محصولی به قلمرو هریک از اعضای متعاقد با چنان شرایط و کمیتی وارد شود که در اثر آن به تولیدکنندگان محصولات مشابه رقیب داخلی آسیب جدی وارد شود یا تهدید چنین آسیبی به وجود آید، آن کشور متعاقد حق خواهد داشت برای جلوگیری از این ضرر در خصوص آن کالای خاص وارداتی به میزان و تا زمانی که لازم باشد، تمام یا بخشی از تعهدات خود یا امتیاز اعطایی را پس گرفته یا تعلیق نماید.

175. Serious Injury

176. Directly Competitive

177. Safeguards Agreement

۱۷۸. موسوی زنوز؛ همان، ص ۲۲۹.

179. *United States – Definitive Safeguard Measures on Imports of Wheat Gluten from the European Communities*, Report of the Appellate Body, WT/DS166/AB/R, 22 December 2000, paras. 108-112.

نظر می‌رسد بیشتر، از افزایش سطح تعرفه‌های پیش‌بینی‌شده استفاده خواهد شد.^{۱۸۰} اما نکته مهم‌تر این است که هرگونه اقدامات جبرانی باید بر اساس اصل دولت کامله‌الوداد اعمال شود.^{۱۸۱} اصولاً مدت زمان شرط فرار نباید بیش از چهار سال باشد و تحت شرایطی ممکن است حداکثر تا هشت سال باشد ولی به‌هیچ‌وجه بیشتر از هشت سال نخواهد بود.^{۱۸۲} برای توسل به اقدامات حفاظتی، نیازی به اثبات رفتار تجاری غیرمنصفانه^{۱۸۳} نیست.^{۱۸۴} هیئت استیناف پرونده /اقدامات حفاظتی در مورد لوله‌های خطی بر این نکته تأکید کرد که اقدامات حفاظتی به اعضای سازمان جهانی تجارت اجازه می‌دهد وارداتی را محدود کنند که در جریان تجارت منصفانه صورت می‌گیرد.^{۱۸۵} از اقدامات ضد دامپینگ و یارانه و فرار از بازی آزادسازی، با عنوان شیرهای اطمینان سازمان جهانی تجارت یاد می‌شود.^{۱۸۶} شرط اعمال اقدامات جبرانی این است که این اقدامات در پاسخ به شرایطی باشد که منطقاً در زمان توافق بر سر میزان تعرفه‌ها قابل پیش‌بینی نبوده‌اند.^{۱۸۷} شرط فرار، نشان از این واقعیت سیاسی دارد که تحمل آزادسازی تجارت در صورتی که باعث به‌وجود آمدن سختی‌های اقتصادی شدید و غافل‌گیرانه شود، امکان‌پذیر نخواهد بود.^{۱۸۸} عدم قطعیت، ویژگی بارز بازی آزادسازی تجارت است و موجب تأثیر منفی بر همکاری و انحراف از آن می‌شود. این ویژگی ممکن است حتی مانع شکل‌گیری اولیه همکاری شود. در چنین شرایطی لازم است توافقی وجود داشته باشد تا تحت هر نوع تماسی بین بازیگران، اصل همکاری حفظ شود. وجود شرط انحراف از همکاری برای دولتی که به‌شدت متضرر شده، چنین امکانی را برای طرفین بازی آزادسازی فراهم می‌کند.^{۱۸۹} این باور وجود دارد که با اجازه‌دادن امکان اعمال برخی استثناها نه‌تنها فرصت رسیدن به توافق در گام اول افزایش پیدا می‌کند بلکه میزان همکاری در کل فرآیند بازی نیز ارتقا می‌یابد.^{۱۹۰} علاوه بر این، مدل‌های بازی پیش‌بینی می‌کنند که هر قدر عدم قطعیت داخلی کشورها بیشتر باشد، یعنی رهبران به تغییرات پیش‌بینی‌نشده و فشارهای

180. World Trade Organization, p. 235.

181. *Ibid.*, p. 236.

182. van den Bossche, 2007, *op. cit.*, p. 637.

183. Unfair Trade Actions

184. World Trade Organization, *op. cit.*, p. 235.

185. *United States- Definitive Safeguard Measures on Imports of Circular Welded Quality Line Pipe From Korea*, Appellate Body Report, WT/DS 202/AB/R, 15 February 2002, paras. 80-81.

186. Hoekman and Mavroidis, 2007, *op. cit.*, pp. 19-20.

187. *Argentina – Safeguard Measures on Imports of Footwear*, Report of the Appellate Body, WT/DS121/AB/R, 14 December 1999, paras. 91-96.

188. van den Bossche, 2007, *op. cit.*, p. 633.

189. Mathias Herzing, “A Prisoner’s Dilemma Tariff Setting Game with an Escape Clause”, *Institute for International Economic Studies, Stockholm University*, August 2003, p. 1.

190. *Ibid.*, p. 2.

سیاسی ناشی از آن حساس باشند، وجود شرط فرار برای ورود به بازی آزادسازی لازم‌تر است.

نتیجه

این مقاله به دنبال بررسی ساختار حقوقی سازمان جهانی تجارت از منظر تئوری بازی در حقوق بین‌الملل بود. به این منظور، ابتدا این تئوری به صورت اجمالی معرفی و قابلیت اعمال آن در سامانه حقوقی سازمان جهانی تجارت، تبیین و اظهار شد که تئوری بازی، چارچوبی استدلالی را فراهم می‌کند و نتایج نهایی استنتاج‌ها بستگی به فرضیه اولیه خواهد داشت. فرضیه این بود که هدف دولت‌ها از شرکت در سامانه آزادسازی تجارت، کسب سود اقتصادی بیشتر است ولی دولت‌ها به این امر نیز واقف هستند که در صورت تقلب در برابر آزادسازی دیگران و حفاظت از بازارهای داخلی خود، سود بسیار بیشتری به دست خواهند آورد که این امر ناشی از تضار دولت‌های مقابل است.

چارچوب حقوقی سازمان جهانی، برای حفظ معادلات بازی آزادسازی تجارت و جلوگیری از تقلب دولت‌های شرکت‌کننده در این بازی طراحی شده است. لذا برای نشان‌دادن این امر، ابتدا قالب رفتاری بازیگران شرکت‌کننده در بازی آزادسازی تجارت تبیین و سپس این قالب رفتاری و همچنین سایر آموزه‌های تئوری بازی در خصوص برخی از اصول و اسناد سازمان جهانی تجارت ارزیابی شد. اگرچه در این مجال، امکان بررسی تمام اسناد و موافقت‌نامه‌های سازمان جهانی تجارت فراهم نبود، از نظر نگارندگان، منطقی که مشاهده شد (چارچوب‌بندی بازی و جلوگیری از تقلب بازیگران) قابل تسری به تمام ساختار حقوقی این سازمان است.

منابع:

الف. فارسی

- کتاب

- اندریاس اف. لوفلد؛ حقوق بین‌الملل اقتصادی، ترجمه: محمد حبیبی مجنده، چاپ دوم، جنگل، ۱۳۹۲.
- موسوی زنوز، موسی؛ تحول حقوق تجارت بین‌الملل در سازمان جهانی تجارت، میزان، ۱۳۹۲.

- مقاله

- امیدبخش، اسفندیار؛ از موافقت‌نامه عمومی تعرفه و تجارت تا سازمان جهانی تجارت، سازمان جهانی تجارت، ساختار، قواعد و موافقت‌نامه‌ها، دفتر نمایندگی تام‌الاختیار تجاری ج.ا.ا، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، ۱۳۸۹.
- دژمخوی، غزاله؛ نظام حل‌وفصل اختلافات در سازمان جهانی تجارت، سازمان جهانی تجارت، ساختار، قواعد و موافقت‌نامه‌ها، دفتر نمایندگی تام‌الاختیار تجاری ج.ا.ا، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، ۱۳۸۹.
- روحانی، حامد؛ نظام یارانه‌ها و اقدامات جبرانی در سازمان جهانی تجارت، سازمان جهانی تجارت، ساختار، قواعد و موافقت‌نامه‌ها، دفتر نمایندگی تام‌الاختیار تجاری ج.ا.ا، شرکت چاپ و نشر بازرگانی، ۱۳۸۹.

ب. انگلیسی

- Books

- Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (5th ED.1789) University of Chicago Press, Edwin Cannan, Ed, 1976.
- Bernard M. Hoekman and Petros C. Mavroidis, *The World Trade Organization, Law, Economics and Politics*, Routledge, First Published, 2007.
- Drew Fudenberg, *Game Theory*, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, Forth Printing, 1995.
- Fiona Carmichael, *A Guide to Game Theory*, Pearson Education Limited, First Published, 2005.
- Jack L. Goldsmith and Eric A. Posner, *The Limits of International Law*, Oxford University Press, 2005.
- John von Neumann and Oskar Morgenstern, *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton University Press, ISBN: 069110613, 60th Anniversary Edition 20, 1944.

- Irwin, D.A., *Against the Tide: An Intellectual History of Free Trade*, Princeton University Press, 1996.
- Nicolas F. Diebold, *Non-Discrimination in International Trade in Services, Likeness in WTO/GATS*, Cambridge University Press, First Published, 2010.
- Peter van den Bossche, *The Law and Policy of World Trade Organization, Text, Cases And Materials*, Cambridge University Press, 2007.
- World Trade Organization, *The WTO Multilateral Trade Agreements*, WTO E-Learning, 2010.
- World Trade Organization, *Exploring the Links between Subsidies, Trade and WTO*, World Trade Report, 2006.

– **Articles**

- Andrew T. Guzman, “A Compliance Based Theory of International Law”, *California Law Review*, vol. 90, Issue. 6, 2002.
- Anne van Aaken, “To Do Away with International Law? Some Limits to the Limits of International Law”, *EJIL*, vol. 17, No. 12, 2006.
- Boris Rigord, “The Purpose of the WTO Agreement on Application of Sanitary and Phytosanitary Measures”, *EJIL*, vol. 24, No. 2, 2013.
- Detlev F. Vagts, “International Relations Looks at Customary International Law: A Traditionalists Defense”, 15 *EJIL*, 1031, 2004.
- Colin B. Picker, “Regional Trade Agreements v. the WTO: A Proposal for Reform of Article XXIV to Counter to this Institutional Threat”, 26 *U Penn. J. Intl. Econ. L.* 267, 2005.
- Eric A. Posner, “Do States Have a Moral Obligation to Obey International Law”, 55 *Stanford Law Review*, 2003.
- Francesco Parisi & Nita Ghei, “The Role of Reciprocity in International Law”, *Cornell International Law Journal*, vol. 36, Art 4, 2003.
- Hector Correa, “Game Theory as Instrument for the Analysis of International Relation”, *The Ritsumeikhan Journal of International Studies*, 2001.
- Jack L. Goldsmith and Eric A. Posner, “A Theory of International Customary International Law”, 66 *U. Chi. L. Rev.* 1113, 1999.
- Jack L. Goldsmith and Eric A. Posner, *Further Thoughts on Customary International Law*, 23 *Mich. J. Int.*, 17, 191, 2001.
- Jens David Ohlin, “Nash Equilibrium and International Law”, *EJIL*, vol. 23, No. 4, 2012.
- Joost H. B. Pauwelyn, “The Role of Public International Law in the WTO: How Can We Go?” *American Journal of International Law*, vol. 95, 2001.
- Mathias Herzing, “A Prisoner's Dilemma Tariff Setting Game with an

Escape Clause”, *Institute for International Economic Studies*, Stockholm University, August 2003.

- Mansfield, Edward & Eric Reinhardt, “Multilateral Determinants of Regionalism: The Effect of GATT/WTO on Formation of Preferential Trading Arrangements”, *International Organization*, vol. 57, Issue 4, 2003.
- Meredith Kolsky Lewis, “The Prisoners Dilemma Posed by Free Trade Agreement: Can Open Access Provisions Provide an Escape”, *Chicago Journal of International Law*, vol. 11, No. 2, 2011.
- Niels Petersen, “How Rational is International Law”, *EJIL*, vol. 20, 2010.
- Pascal Lamy, “The Place of the WTO and Its Law in the International Legal Order”, *EJIL*, vol. 17, No. 5, 2007.

- Jurisprudence

- *Argentina – Safeguard Measures on Imports of Footwear*, Report of the Appellate Body, WT/DS121/AB/R, 14 December 1999.
- *Brazil- Export Financing Programme for Aircraft*, Report of Panel, WT/DS 46/R/14 April 1999.
- *Canada- Certain Measures Affecting the Automotive in Industry*, Appellate Body Report, WT/DS 139/AB/R, WT/DS/142/AB/R, 31 May 2000.
- *Canada- Measures Affecting the Export of Civilian Aircraft*, Report of Panel, WT/DS 70/R, 14 April 1999.
- *Japan- Taxes on Alcoholic Beverages*, Report of Appellate Body, WT/DS8/AB/R, WT/DS10/AB/R, WT/DS11/AB/R, 4 October 1996.
- *Japan- Trade in Semi Conductors*, Report of Panel, L/6309-35S/116, Adopted 4 May 1988/213/AB/A, 4 November 1988.
- *Korea- Measures Affecting Trade in Commercial Vessels*, Report of the Panel, WT/DS273/R, 7 March 2005.
- *Turkey- Restriction on Import of Textile and Clothing Product*, Report of the Panel, WT/DS 34/R, 31 May 1999.
- *United States- Countervailing Duties on Certain Corrosion-Resistant Carbon Steel Flat Products from Germany*, Report of Panel, WT/DS 213/AB/R, 28 November 2002.
- *United States – Definitive Safeguard Measures on Imports of Wheat Gluten from the European Communities*, Report of the Appellate Body, WT/DS166/Ab/R, 22 December 2000.
- *United States- Definitive Safeguard Measures on Imports of Circular Welded Quality Line Pipe from Korea*, Appellate Body Report, WT/DS 202/AB/R, 15 February 2002.
- *United States- Taxes on Petroleum and Certain Imported Substances*, Report of the Panel, L/6175 - 34s/136, Adopted on 17 June 1987.